

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

TƏHMİNƏ CƏFƏR qızı DOSTUMALIYEVA

SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN SEMANTİK
VƏ ETİMOLOJİ TƏHLİLİ

İxtisaslaşma: HSM – 060201 – Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Abbasova Afət Musa qızı
filologiya elmləri doktoru, professor

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-6
I FƏSİL. SƏRBƏST VƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ HAQQINDA.....	7-30
1.1. Frazoloji birləşmələr haqqında.....	11-20
1.2. Feili söz birləşmələri haqqında.....	20-22
1.3. Struktur-semantik təhlil haqqında.....	22-30
II FƏSİL. FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFATI HAQQINDA.....	31-45
III FƏSİL. FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN İŞLƏDİLMƏSİ VƏ ETİMOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	46-64
NƏTİCƏ.....	65-66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	67-69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dildəki söz birləşmələri müxtəlif xarakterli ola bilər: sözlər elə üsulla birləşə bilərlər ki, öz əvvəlki lüğəvi mənasını itirməsin, yəni birləşmə daxilində ilkin mənasını saxlamış olsun. Belə birləşmələr nitq prosesində yaranır və həmin sözlər asanlıqla birləşmə tərkibindən çıxıb başqa sözlərlə birləşərək yeni söz birləşməsi yaradır. Bu cür birləşmələr nitq vahidi olub, sərbəst birləşmələr adlanır. Digər birləşmələr isə dil vahidi olaraq bir çox hallarda onların komponentləri özlərinin ilkin leksik mənalardan ya tamamilə uzaqlaşır və yaxud kontekstdən asılı olaraq özünün semantik quruluşunu yaradır. Təbii olaraq sərbəst söz birləşmələrinə nisbətən sabit söz birləşmələri dildə bir qədər sonra yaranır və formalaşır. Bunu sadəcə bir məntiqə sübut edirlər ki, sabit birləşmələr sərbəst söz birləşmələri əsasında yaranır.

Dilçilik ədəbiyyatlarında bunu inkar edənlər də vardır, ancaq digər tərəfdən onu da qeyd etməliyik ki, bu birləşmələr xüsusilə də feili frazeoloji birləşmələr göydəndüşmə də deyildir. Bizim bu işimizdə əlbəttə əsas məqsədimiz feili söz birləşmələri barədə bəhs etməkdir. Bu birləşmələr tərkibində olan komponentlər – söz bu və ya digər əlamətlərinə görə öz ilkin məna yuvasından uzaqlaşmış səviyyədə başqa bir sözlə birləşir. Burada xalqın dünyagörüşü, həyat təzi ilə yanaşı həmin sözün aid olduğu əşya və anlayış əsas rol oynayır.

Son illərdə söz birləşmələrinə, o cümlədən sabit söz birləşmələrinə başqa sözlə frazeoloji birləşmələrə aid bir sıra əsərlər, tədqiqat işləri aparılmış, müxtəlif dilçilik kitablarında söz birləşmələrinə toxunulmuş, onların xüsusiyyətləri, növləri haqqında əhəmiyyətli fikirlər söylənilmişdir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, bu qəbildən olan söz birləşmələrinə aid tədqiqatlar çoxaldıqca, mübahisələr də genişlənir. Hesab edirik sabit söz birləşmələrinin, xüsusilə feili söz birləşmələrinin ümumi nəzəri məsələləri müasir dilçilik mövqeyindən tam müəyyənləşdirilməmişdir, çünki koqnitiv dilçilik və mətn dilçiliyi baxımından məsələyə yanaşdıqda xeyli fərqli mənzərə alınır.

Söz birləşmələri, feili frazeoloji vahidlər sintaksis, leksikologiya, leksikoqrafiya, söz yaradıcılığı ilə sıxı surətdə bağlıdır. Söz birləşmələrinin forması və xüsusiyyətləri

onu əmələ gətirən komponentlərin xarakterindən asılıdır. Söz birləşmələri (sabit söz birləşmələri) söz yaradıcılığında da fəal iştirak edir, bir sıra yeni söz və ifadələr üçün baza yaradır. Feili frazeoloji birləşmələr ilk inkişaf mərhələsini sərbəst söz birləşməsindən, sabit söz birləşməsindən alır.

Qeyd etməliyik ki, Respublikamızda xarici dillərin, o cümlədən, ingilis dilinin öyrənilməsinə çox böyük marak və tələbat vardır. Məsələyə bu bucaq altında yanaşdıqda bizim apardığımız bu tədqiqatın aktuallığını başa düşmək olar.

İngilis dilində feili söz birləşmələrinin tədqiqi bir neçə cəhətdən əhəmiyyətlidir. Feili söz birləşmələrinin yaranması prosesinin araşdırılması həmin istiqamətdəki qanunauyğunluqların müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. İkincisi, belə birləşmələrin tədqiq olunması və onun leksik sisteminin semantik inkişafı haqqında düzgün təsəvvür etməyə kömək edir ki, bu da öz növbəsində dilçilik nəzəriyyəsi üçün həmişə aktualdır. Bizim bu tədqiqat işimizin aktuallığını şərtləndirən cəhət də hesab edirik budur. Son nəticədə sabit söz birləşmələrinin (feili frazeoloji vahidlərin) semantikasının üzə çıxarılması bir tərəfdən koqnisiya ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən işlədildiyi kontekst və situasiya ilə bağlıdır və magistrlik dissertasiyasının aktuallığını şərtləndirən hesab edirik ikinci faktor məhz bunlardır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəldikdə bu mövzuya zaman-zaman tədqiqatçılar müraciət etmişlər və araşdırma aparmışlar və bu proses davam edir. Həmin tədqiqatçılardan bəzilərinin adlarını qeyd etməyimiz yerinə düşərdi: Arxangelski, Ş.Balli, V.Vinoqradov, A.Kunin, Amosova, Smirnittski, Kamenetskayte, Alyokina, H.Bayramov, B.Hüseynov, M.Adilov, G.Yusifov, N.Vəliyeva, Ə.Hacıyeva, T.Quliyev, GöYusifova və başqaları sabit söz birləşmələri, feili frazeoloji birləşmələr, idiomlar barədə tədqiqatlar aparmışlar. Ancaq bizim yanaşmamış onların yanaşmasından bir qədər fərqlidir, yəni sabit söz birləşmələrini (feili frazeoloji vahidləri) kontekst daxilində semantik və etimoloji cəhətdən təhlil etməyi nəzərdə tutmuşuq və hesab edirik bu cəhət də mövzunun aktuallığını şərtləndirən başqa bir faktordur.

Mövzunun obyekt və predmeti. Mövzunun obyektı sabit söz birləşmələri (feili frazeoloji vahidlər), predmeti isə həmin sabit söz birləşmələrinin kontekst daxilində (orijinal ədəbiyyatdan götürülmüş) semantikasını aşkarlamaqdan ibarətdir. Söz birləş-

mələrinin tərkibində olan komponentlərin ilkin leksik mənası ilə birləşmə daxilindəki semantikasının uyğun gəlib-gəlməməsi məsələsinə aydınlıq gətirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi müasir ingilis dilində olan sabit söz birləşmələrini (feili frazeoloji vahidləri) araşdırmaq və onların semantik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- müasir ingilis dilində sabit söz birləşmələrin (feili frazeoloji vahidlərin) xarakteri, növləri, dil sistemindəki yerini müəyyənləşdirmək;
- müasir ingilis dilində sabit söz birləşmələrinin komponentləri arasında olan məntiqi və qrammatik, semantik əlaqəni şərh etmək;
- ingilis dilində sabit söz birləşmələrinin komponentləri arasında obyektiv əlaqəni araşdırmaq;
- ingilis dilində sabit söz birləşmələrinin (fazeoloji vahidlərin) struktur-semantik əlamətlərini təhlil etmək.

Tədqiqat metodlarına gəldikdə, qeyd etmək istərdik ki, araşdırılan materialın xarakterinə və qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq müxtəlif linqvistik metodlardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin aparılması müddətində müşahidə, interpretasiya komponental təhlildən istifadə edilmişdir. Həmçinin, kontekstual təhlildən də geniş istifadə edilmişdir, çünki hər hansı söz və yaxud söz birləşməsinin əsl semantikasi kontekst daxilində koqnisiya vasitəsilə aşkar olunur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- İngilis dilində sabit söz birləşmələrinin (fazeoloji vahidlərin) özünə məxsus yeri var;
- İngilis dilində sabit söz birləşmələrinin (fazeoloji vahidlərin) komponentləri arasında qırılmaz semantik əlaqə vardır;
- İngilis dilində sabit söz birləşmələrinin (fazeoloji vahidlərin) semantikasi bütövdükdə komponentlərin birgə mənası məhz koqnisiya və situasiyadan asılıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyinə gəldikdə onu qeyd etmək olar ki, magistrlik dissertasiyası səviyyəsinə sabit söz birləşmələrin (fazeoloji vahidlər) semantik

xüsusiyyətləri, bəzi hallarda həm də etimoloji xüsusiyyətləri kontekst, situasiya daxilində təhlil edilməsindədir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri müddəaları müxtəlif dillərdə sabit söz birləşmələrinin (frazoloji vahidlərin) yaranması və formalaşması tarixinin öyrənilməsi semantik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması üçün əhəmiyyətli ola bilər. Həmçinin, tədqiqatın nəticələrindən leksikologiya, yeri gəldikdə qrammatika (strukturuna görə), tərcümə nəzəriyyəsi və praktik tərcümə fənlərinin tədrisində, lüğətlərin tərtibində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və tətbiqi. Magistrlik dissertasiyasının əsas müddəaları barədə vaxtaşırı İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti-1 kafedrasında məruzə edilmişdir. Tətbiqinə gəldikdə sabit söz birləşmələrinə (frazoloji vahidlərə) aid lüğətlərin tərtibində, referat və buraxılış işlərinin yazılmasında vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Magistrlik dissertasiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti-1 kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Magistrlik dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

SƏRBƏST VƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ HAQQINDA

XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində dünyanın dil mənzərəsinə nəzər salsaq, görürük ki, müasir dillər arasında ən geniş yayılan dil ingilis dilidir. İngilis dili, eyni zamanda, dünyanın bir çox ölkələrinin (Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Puerto Rika və başqalarının) dövlət dilidir. Nə bir ölkənin, millətin və irqin tarixi inkişafından, sosial iqtisadi vəziyyətindən, coğrafi mövqe, təsərrüfatı, məişəti və həyata baxışının xüsusiyyətindən, milli adət-ənənəsindən, fizioloji keyfiyyətlərindən irəli gələn cəhətlər dildə bu və ya başqa şəkildə özünü göstərir. Bütün bunlar dilin çevikliyi, mütəhərrikliyi və s. ingilis dilində müxtəlif ifadə və birləşmələrin yaranmasına səbəb olur. Bu cür məcazi ifadə və birləşmələrin yaranmasının yol və üsulları hazırda ingilis dilşünaslarının da məşğul olduğu vacib məsələlərdəndir. İngilis dili minillik tarixə malikdir. Bu müddət ərzində dildə insanların maraqlı, sərrast hesab etdiyi çoxlu miqdarda ifadələr toplanıb və beləliklə dildə xüsusi frazeologiya adlanan, sərbəst mənaya malik sabit söz birləşmələrinin məcmusu olan xüsusi bir lay yaranıb.

Müasir ingilis dilində frazeoloji və sabit söz birləşmələrin araşdırılması bir neçə cəhətdən əhəmiyyətlidir. Əvvəla, müxtəlif sistemli dillərdə frazeoloji birləşmələrin yaranması prosesinin araşdırılması dillərin həmin istiqamətdəki qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir. İkinci, belə birləşmələrin tədqiqi dilin və onun leksik sisteminin semantik inkişafı haqqında düzgün təsəvvür əldə etməyə kömək edir ki, bu da dilçilik nəzəriyyəsi baxımından həmişə maraq doğurur.

Dilin lüğət tərkibi yalnız sözlərlə deyil, həm də söz birləşmələri ilə zənginləşir. Söz birləşməsi dildə mövcud olan ən vacib leksik-semantik birləşmələrdən biridir. Birləşməlik leksik vahidlər yaradan sözlər söz birləşməsinə əmələ gətirir. Söz birləşməsi iki və daha artıq müstəqil sözün məna və qrammatik cəhətdən birləşməsi əsasında formalaşan sintaktik vahiddir.

Söz birləşmələrindən danışılarkən komponentlərin həm mənaca, həm də forma-quruluş baxımından bağlılığı eyni dərəcədə əsas götürülür. Bu o deməkdir ki, hər bir

söz birləşməsində struktur-semantik bütövlük olur. Qeyd edilən cəhətlərdən (forma və məzmun məsələləri) hər ikisini nəzərə almaq lazımdır, birinə üstünlük verib, digərini unutmaq olmaz. Söz birləşməsi sözlərin başqa tip birləşməsindən onunla fərqlənir ki, söz birləşməsi dilin sintaktik qanunlarına əsasən biri əsas olan müstəqil mənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələrək semantik bütövlük təşkil edən qrammatik vahid yaradır.

Söz birləşməsi dil vahididir. Formalarm kombinatorikası, əlaqəyə girən vahidlərin sinif və yarım sinifləri nöqteyi-nəzərindən tədqiq olunan qrammatik cəhətdən təşkil olunmuş istənilən söz qrupları söz birləşməsidir. Söz birləşmələrinin elementləri arasında istənilən sintaktik əlaqə ola bilər.

Sözlərdən, ifadələrdən fərqli olaraq, söz birləşmələri dilin lüğət tərkibində hazır şəkildə deyildir. Sözlər başqa sözlərlə assosiativ əlaqəyə girməyə bilməz. Çoxmənalı sözlər başqa sözlərlə əlaqəyə girərək hər dəfə öz mənalarından birini ifadə edirlər. Elə sözlər var ki, onlar sərbəstdirlər, yəni çoxlu başqa sözlərlə əlaqəyə girə bilərlər. Lakin elə leksik mənaya malik sözlər var ki, onlar başqa sözlərlə əlaqəyə girmə dərəcəsinə görə məhdudurlar. Dildə söz birləşmələrinin özləri deyil, quruluş modelləri vardır və danışanın məqsədindən asılı olaraq, nitq prosesində müvafiq sözlər, ifadələr seçilir və həmin modellər əsasında söz birləşmələri yaradılaraq cümləyə daxil edilir. Sözlər arasında əlaqə birləşmələrin əsas komponentinin mənasının dəqiqləşməsinə, konkretləşməsinə, daralmasına, sözün ifadə etdiyi məfhumu konkret olaraq hansı baxımdan yanaşıldığını başa düşməyə imkan verir. Bir leksik semantik qrupda eyni söz birləşməsi kontekstdən asılı olaraq müxtəlif mənə çalarına malik ola bilər.

Söz birləşmələrinin paradiqması əsas komponentin paradiqmasından ibarətdir. Ona görə də söz birləşmələri öyrənilərkən əsas komponentin morfoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə daha geniş yer verilir. Söz birləşmələrini öyrənərkən onların sözlərdən və cümlələrdən fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirtmək lazımdır. Bu mənada söz birləşməsi, dilin əsas vahidi söz və nitqin əsas vahidi cümlə arasında bir körpü rolunu oynayır.

Sözlər müxtəlif cür əlaqələnir, bəzi söz birləşmələri sərbəst, bəziləri isə sabit olur və birləşmə qabiliyyətinə görə müəyyən dərəcədə məhdudlaşmış olurlar. Söz

birləşmələrinin əlaqələnməsi struktur və semantik cəhətdən fərqli olurlar. Bəzi söz birləşmələri, məsələn, *at least, point of view, by means of, take place* funksional və semantik cəhətdən ayrılmazdırlar. Bu cür söz birləşmələri adətən sabit birləşmələr və ya frazeoloji birləşmələr adlanır. Başqa söz birləşmələrinin komponentləri, məsələn, *a week ago, man of wisdom, take lessons, kind to people* semantik və struktur cəhətdən daha müstəqildir. Bu cür söz birləşmələri sadə söz qrupları adlanır və sintaksisdə öyrənilir. Söz birləşmələrinin mahiyyətini daha dərinədən mənimsəmək üçün sözləri qruplarda birləşdirən əsas faktorları nəzərdən keçirtmək lazımdır. Söz birləşməsi dilin leksik vahididir.

Söz birləşmələrinin müəyyən olunmasında birləşmələrin komponentlərinin leksik-semantik əlaqəsi, bu əlaqənin xüsusiyyətləri mühüm rol oynayır.

Bu xüsusiyyətlərə əsasən söz birləşmələri 2 əsas qrupa bölünür. Sərbəst birləşmələr qrammatik birləşmələrdir və onların komponentləri öz mənalarını birləşmə tərkibində itirmir, öz leksik müstəqilliklərini saxlayır və birləşmənin leksik-qrammatik komponentlərinə çevrilir. Bu komponentləri ayırmaq, onları təhlil etmək mümkündür və bu zaman onların mahiyyətinə heç bir xələl gəlmir. Sabit birləşmələr bu cür müstəqilliyə malik olurlar. Onlar dilin tarixi inkişafı boyu yaranır və sabitləşir. Onların tərkibində olan sözlər müəyyən dərəcədə öz ilkin mənalarını itirirlər, onlar bir-birilərinə ayrılmaz olurlar və bu sözlər leksik semantik komponentlərə çevrilirlər. Sabit söz birləşmələri frazeologiyanın obyektidir.

Deməli tərəflərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə söz birləşmələri iki növə ayrılır:

a) *sərbəst birləşmələr*;

b) *sabit birləşmələr*.

Sərbəst birləşmələrin komponentləri müstəqil mənalı (tammənalı) sözlərdən ibarət olur və həmin sözlər birləşmə daxilində də ilkin leksik mənasını - məna müstəqilliyini mühafizə edib saxlayır. Sərbəst birləşmənin tərəfləri həm mənaca, həm də qrammatik cəhətdən bir-biri ilə bağlı olur. Tərəflərin nominativ mənası və tərəflər arasında sintaktik əlaqələr aydın müşahidə edilir. Sərbəst birləşmələr əsas və asılı sözlərdən ibarət olur və bu birləşmələrdə əsas söz cümlədə sərbəst üzv olur. Əgər bir-

biri ilə əlaqəyə girən sözlər birləşmə tərkibində hər biri öz leksik mənasını, qrammatik formasını saxlayırsa, belə söz birləşmələri sərbəst birləşmələr adlanır. Məsələn, *an interesting book, a beautiful girl, etc.*

Sabit birləşmələr də sərbəst birləşmə modelləri əsasında qurulur. Bir sıra sərbəst birləşmələr kimi, bunlar da cümlənin bir üzvü olur. Lakin sərbəst birləşmələrin komponentləri məna müstəqilliyinə malik olduğu, həqiqi mənada işləndiyi halda, sabit birləşmələrin komponentlərindən biri zəif, yaygın, son dərəcə ümumi semantika ilə, yaxud tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin məcazi mənada işlənməsi ilə birləşmə komponentlərinin ayrılmazlığına səbəb olur. Belə birləşmələrin bir qismində tərəflərdən biri həm qrammatik, həm də leksik məna, digəri yalnız qrammatik məna daşıyır. Sərbəst sintaktik birləşmələrin tərəfləri müstəqil cümlə üzvü keyfiyyətinə malik olduğu halda, qeyd etdiyimiz birləşmələrin tərəflərini ayırmaq olmaz və bu cür birləşmələrin tərəfləri cümlənin bir mürəkkəb üzvü kimi çıxış edir.

Sabit söz birləşmələrində sözlər sərbəst olmur, bu birləşmələrdə nə sözlər, nə də söz sırası dəyişə bilməz. Sərbəst birləşmələr danışan tərəfindən də yaradıla bilər, halbuki sabit birləşmələr danışan tərəfindən hazır şəkildə, heç bir dəyişiklik edilmədən işlədilir. Sərbəst söz birləşməsində linqvistik faktorlar əsasən sözlərin qrammatik xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir. Məsələn, *to speak fluently* sərbəst birləşməsinin hər bir elementini başqa elementin semantik mənasına xələl gəlmədən dəyişmək olar. *To speak* feili sərbəst birləşmədə istənilən isim və ya zərflə işlədilə bilər. Bu cür birləşmələrdə məhdudiyyət qoyulmur.

Sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq sabit birləşmələrdə növbəti komponentin seçilməsində ekstralingvistik faktorlar ortaya çıxır. Sabit birləşmələrdə seçmə imkanı yoxdur, bu birləşmələrin komponentləri nitq prosesinə hazır şəkildə daxil olur. Sərbəst birləşmələr frazeoloji birləşmələrlə müqayisədə daha məhsuldardır. Beləliklə, frazeoloji birləşmələr sərbəst birləşmələrlə məhsuldarlıq dərəcəsinə görə də müqayisə oluna bilər.

Sərbəst söz birləşməsi öz xarakterinə və daxili təbiətinə görə sabit söz birləşməsindən tamamilə fərqlənir. Həm də sərbəst söz birləşməsi sintaktik konstruksiyanın bir forması kimi meydana çıxdığına görə o sintaksisin tədqiqat

obyektində durur. Sabit söz birləşməsi isə frazeoloji vahid adı altında frazeologiyada öyrənilir.

Sərbəst və frazeoloji birləşmələr arasında ortaq yer tutan birləşmələr də var. Ənənəvi birləşmələrə daxil olan sözlər çoxmənalıdırlar və müxtəlif uzlaşmalara malik olur. Məsələn, *small* sözü ilə yaranan bəzi birləşmələri nəzərdən keçirdək, *small box*, *small boy*, *small sum (of money)*, *small farmer*, *small change*, *small voice*, *small eater*, *small talk*. Bu birləşmələri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, *small house*, *small boy*, *small box* birləşmələri sözsüz ki, sərbəst birləşmələrdir. Qalan birləşmələr ortaq bir mövqedə dayanıblar. Məsələn, *small hours* və *small talk* birləşmələri frazeoloji birləşmələrə yaxındır, çünki burada sərbəst birləşmələrə xas ənənəvi əlaqələnmə xüsusiyyətləri ilə yanaşı frazeoloji birləşmələrə xas olan obrazlılıq da var.

1.1. Frazeoloji birləşmələr haqqında

Sabit birləşmələrin mühüm bir növünü frazeoloji birləşmələr təşkil edir. Forma və semantikasına görə çox zəif və rəngarəng olan ingilis dilinin frazeologiyası həm dili öyrənənlər, həm də tərcüməçilər üçün həmişə çətinlik yaratmışdır. Frazeologiya mənşəcə yunan söztü olub, *phrases* - *ifadə*, *logos* - *nəzəriyyə*, *elm* sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Dilçilik elmində frazeoloji birləşmələrə maraq çoxdan olsa da, “frazeologiya” terminini dilçilik aspektində ilk dəfə Şarl Balli işlətmişdir. O, söz birləşmələrinin iki tipini qeyd edərək yazır ki, birləşmələrin birisi sözlərin sabit olmayan birləşməsidir, bunlar daimi olmur, nitq prosesində yaranır və ona görə də nitq vahidlərini təmsil edir. Ş.Balli sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq frazeoloji tərkibləri üç yerə bölmüşdür: seçmə azadlığının və ya sərbəstliyinin müəyyən hədlərlə məhdudlaşdığı adi uyuşmalar, iki ünsürün, demək olar ki, bir vahidə çevrildiyi halda mümkün olan frazeoloji qruplar və bölünməz bir bütövə çevrilmiş frazeoloji vahidlər [14, s. 112].

Sonralar həmin təsnifat bəzi dəyişikliklərlə müəllifin rus dilinə tərcümə olunmuş kitabında təkrarlanmışdır. Ş.Balli sözə ekvivalent olan frazeoloji tərkiblər arasında iki əsas tipi fərqləndirmiş, onları frazeoloji vahidlərdə birləşdirmişdir. Ş.Balli frazeoloji

vahidlərin əlamətini müəyyənləşdirməkdə birləşmənin həm zahiri, həm də daxili cəhətinə nəzər yetirməyi mühüm şərt hesab edirdi. O, sabit birləşmələri öz əsərində leksik, semantik və üslubi-məna cəhətdən şərh etmişdir. Dilçilik tarixində sabit birləşməyə bu şəkildə yanaşmaq tamamilə yeni idi. Ş.Ballinin nəzəriyyəsi frazeologiyanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Frazeologiya frazeoloji vahidlərin ayrılma prinsipləri, onların öyrənilmə metodları, təsnifatı və onların lüğətlərdə təsviri ilə məşğul olur. Frazeologiyanın məqsədi frazeoloji vahidlərin dildə mövqeyini müəyyənləşdirmək, onların müvafiq prinsiplərə əsasən təsnifi vermək, üslubi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, əmələgəlmə və inkişaf etmə yollarını aşkar etməkdən ibarətdir. On doqquzuncu əsrin ikinci yarısında rus alimlərindən A.A.Potebnya, İ.İ.Sreznevski, F.F.Fortunatov, A.A.Şaxmatov və başqaları frazeoloji materialın elmi təhlili ilə məşğul olmuşlar. Onlar öz əsərlərində yeri gəldikcə frazeoloji materialı, əsasən, sintaktik baxımdan işləmişlər. Başqalarından fərqli olaraq F.Fortunatov və onun davamçıları frazeoloji vahidlərin həm semantik, həm qrammatik əlamətlərini aydınlaşdırmağa çalışmışdır.

Rus-sovet dilçiliyində ilk dəfə olaraq frazeoloji vahidlər məsələsinin əhatə dairəsinin müəyyənləşdirmiş, Şaxmatovun və bir sıra xarici alimlərin, ilk növbədə, Ş.Ballinin fikirlərini inkişaf etdirərək frazeoloji vahidlərin onların bölünməzliyi və sabitliyi əsasında fərqləndirilməsi və təsnif edilməsi prinsiplərinin təklif etmiş, onların təbiətinin izah edilməsi yollarını göstərmiş, frazeoloji vahidlərin üç tipinin müəyyən etmişdir.

N.N.Amosova [11, s.96] keçmiş sovet dilçiliyində ingilis dilinin frazeologiyası problemlərinin müstəqil işlənməsi üçün V.V.Vinoqradovun tədqiqatlarının mühüm stimül olduğunu, ingilis frazeologiyası fonduna aid heç bir işin onun frazeoloji konsepsiyasından kənara çıxmadığını göstərir: *“Müəlliflərdən bəziləri öz vəzifələrinin V.Vinoqradovun ideyalarından nə yoxlanmağa, nə də gələcəkdə inkişaf etdirilməyə ehtiyacı olmayan qeyd-şərtsiz həqiqətlər kimi istifadə etməklə, onları sadəcə mexaniki surətdə ingilis dili materiallarına tətbiq etməkdə görmüşlər. Onun ayrı-ayrı müddəalarının tənqid edilməsinə baxmayaraq, həmin tədqiqatçılar prinsip etibarilə nəinki başqa yollarla getməmişlər, hətta belə yolları axtarmamışlar da”*. İngilis

frazeologiyasının tədqiqi sahəsində A.V.Kuninin, İ.V.Arnoldun, A.İ.Alyoxinanın gördüyü işlər xüsusi bir mərhələ təşkil edir. İngilis dilinin frazeologizmlərinin ilk təşəbbüsçülərindən biri də L.P.Smitdir.

Frazeoloji vahidlər, hər şeydən əvvəl, söz birləşmələri olub, nominativ və kommunikativ vəzifə daşıyır. Frazeoloji vahidlər söz birləşməsinin xüsusi tipi olsalar da onlarda dilin iki ən ümdə xassəsi təzahür edir: bunlar dilin işarəvilik və ifadəlilik xüsusiyyətləridir. Demək lazımdır ki, həmin xüsusiyyətlər dilə daxil olan leksemlər vasitəsilə özünü büruzə verdiyindən həmin leksemlər müvafiq frazeoloji vahidlər üzərində öz möhürünü qoyur. Həmin xüsusiyyətin təzahür formalarından biri də frazeoloji vahidlərin ismi və feili birləşmələr şəklində formalaşmasıdır. Frazeoloji vahidlərin necə adlandırılması təkcə əsas təşkilədicinin (tərkib hissəsinin) hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması ilə əlaqədar deyil; onda, bundan əlavə, bütünlüklə frazeoloji birləşmənin hansı nitq hissəsinə müvafiq gəlməsi, onu təşkil edən nominal inventarın sırasını artırması, onlara müvafiq gələn funksional xüsusiyyətlər də öz əksini tapmış olur.

İsmi frazeoloji birləşmələrin əsas komponentləri istisnasız olaraq adlar, isimlərdir. Amma bunların ümumi məzmunu nitq hissələrim mənsubiyyət, cümlədə tutduğu funksional mövqe baxımından başqa-başqa ola bilər. Həmin mövqedən yanaşdıqda elmi ədəbiyyatda adyektiv və adverbial səciyyəli frazeoloji vahidlər kimi qeyd olunan frazeoloji birləşmələri də ismi frazeoloji birləşmələr sırasına aid etmək olar. İsmi frazeoloji birləşmələr eyni sözün simmetrik təkrarından yaranır. Bunların tərəfləri arasında Azərbaycan dilçiliyində yaxşı öyrənilmiş tabesizlik əlaqəsi özünü göstərir. Bu qəbildən olan frazeoloji birləşmələrin tərəfləri arasında aralıq qoşması işlənir. Məsələn, *step by step, day by day*.

İsmi frazeoloji birləşmələr eyni sözün funksional baxımından müxtəlif şəkildə təkrarından ibarət olur. Məsələn, *shoulder to shoulder, face to face*.

Bəzən frazeoloji birləşmələr semantik və funksional baxımdan bir-birinin əksini təşkil edən tərkib hissələrindən təşkil olunur. Bunlar bir qayda olaraq əsas tərkib hissələrinin funksional özünəməxsusluğuna işarə edən köməkçi vasitələrlə təchiz

olunur. İngilis dilində əks məzmunlu istiqamət göstəriciləri ilə təchiz olunurlar. Məsələn, *from head to foot*.

İsmi frazeoloji birləşmələrin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onların şəxs və fəaliyyət sahəsi bildirən sözlərdən təşkil olunmasıdır, bu birləşmələrdə ikinci tərəf birinci tərəfi təyin edir. Məsələn, *a man of science, a man of letters, a gentleman of quality*.

İngilis dili frazeoloji vahidlərinin mühüm bir qismini əsas tərkib hissəsi sifət və isimdən ibarət olanlar təşkil edir.

Feili frazeoloji birləşmələr onlarda feilin təşkiledici rolu ilə bağlıdır. İngilis dilində feili frazeoloji birləşmələr ismi frazeoloji birləşmələrlə müqayisədə daha sadə quruluşa malikdir. İngilis dili frazeoloji vahidlərinin yaranmasında *be* və *have* feilləri mühüm rol oynayır.

Frazeologiya - müəyyən dildəki frazeoloji vahidlərin emosional və ekspressiv səciyyəli sabit söz birləşmələrinin məcmusu; frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətlərini müasir və tarixi baxımdan öyrənən dilçilik bəhsidir. Birləşmələrin bəzisi frazeoloji tərkiblər yaradır. Bunlar dil sisteminə onun vahidləri kimi daxil olur. Frazeoloji ifadələrin köməkliyi ilə dilin estetik aspekti zənginləşir. Müasir ingilis dilinin frazeologiyası geniş və zəngindir. Frazeologizmlərin çox hissəsi həm ingilis dili, həm də başqa dillərin bədii ədəbiyyatından almıb və onların bəziləri öz ilkin formasını bu günə kimi qoruyub saxlayıb. İngilis dilinin zənginləşməsində mühüm mənbələrdən biri də alman frazeologizmləridir.

Frazeologizmlər müəyyən ictimai mühitin, bu və ya başqa dövrün məhsulu olub, dilin daşıyıcılarının həyat və məişət şəraitinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq dəyişir, təkmilləşir, sabitləşir, və nəhayət, qəlblərə düşür, yaddaşda möhkəm kök salır. Frazeoloji birləşmələrin daxili məna quruluşunun və xarici strukturunun, onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyinin açıqlanması, tərcümə olunma imkanlarının öyrənilməsi, milli və beynəlmiləl mahiyyətinin şərhı, onların işlənmə xüsusiyyətlərinin və istifadə olunma sahələrinin təhlili həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən aktualıq kəsb edir.

Dilçilikdə frazeologiyaya aid alimlər arasında ortaq bir fikir yoxdur. Frazeologiyada ən mübahisəli və ən çox müzakirə olunan məsələlərindən biri frazeoloji birləşmənin sərbəst söz birləşməsindən fərqləndirilməsidir. Frazeoloji birləşməni sərbəst söz birləşmələrindən ayırmağın iki əsas meyarı var, semantik və struktur. Bəzi alimlər frazeologiyaya dilin sabit birləşmələrini daxil edirlər, bəziləri isə yalnız müəyyən qrup birləşmələri bu sahəyə aid edirlər. Bəzi alimlər frazeologiyaya atalar sözü, məsəllər və aforizmləri daxil etmirlər, belə ki, onların fikrincə bunlar öz semantik və sintaktik strukturuna görə frazeoloji birləşmələrdən fərqlənirlər.

Vinoqradov deyirdi ki, atalar sözü və məsəllər cümlə quruluşuna malikdir və sözlərlə semantik ekvivalentlik təşkil etmir. Bu elmin təhlilinin əsas aspektlərinə frazeoloji birləşmələrin sabitliyi, frazeologiyanın sistemliliyi və frazeoloji birləşmələrin semantik strukturu, onların yaranması və əsas funksiyaları aiddir. Frazeoloji birləşmələr vahid bir anlayış ifadə edir, halbuki sərbəst söz birləşməsinin komponentləri birləşmə tərkibində olsa belə ayrılıqda ifadə etdikləri mənanı saxlayırlar. Frazeoloji birləşmələrin məhz bu xüsusiyyəti onları sözlərlə oxşar edir. Ancaq uenə də sözləri frazeoloji birləşmələrdən ayıran onların strukturudur, belə ki, sözlər morfemlərdən, söz birləşmələri isə iki və daha artıq sözdən ibarət olur. Sözlər və frazeoloji birləşmələr dilə hazır şəkildə daxil olur. Dilə hazır şəkildə daxil olması frazeoloji birləşmələrin sözə ekvivalent olması üçün əsas deyil, belə ki, hazır şəkildə yaranma dilin bütün vahidlərinin xarakterik xüsusiyyətidir.

Frazeoloji vahidlə söz arasında ümumi cəhət onların bütöv məna tamlığına malik olmasıdır. Frazeoloji tərkibə daxil olan sözlərin hər biri müstəqil məna kəsb etmir. Onlar bir məna ətrafında birləşib daşlaşır və bir sözün məna tutumuna bərabər məna bildirir. Söz isə frazeoloji vahiddən fərqli olaraq sərbəst birləşmə daxilində müstəqil məna kəsb edir.

Özünün frazeologiyaya aid işində A.İ.Alyexina yazırdı ki, frazeoloji birləşmələri sözlərə ekvivalent saymaq məqsəduyğun deyil, vacib olan odur ki, dilin müxtəlif vahidlərinin struktur-semantik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hazır şəkildə yaranmanın xarakter xüsusiyyətlərini nəzərə almaq. Struktur-semantik yanaşma baxımından frazeologiya dilin ayrılıqda tərtib edilmiş sözdən daha mürəkkəb vahiddir.

Frazeologizmlər sözlərlə eyniyyət təşkil etmir və onunla tamamilə ekvivalent deyil. Frazeologizmlər daha mürəkkəb leksik vahiddir, belə ki, frazeoloji birləşmələrin məna çalarları bir sözlə deyil, iki və daha artıq sözün birləşməsi ilə ifadə olunur.

Frazeoloji birləşmələri sərbəst birləşmələrdən fərqləndirən əsas meyar idiomaticliyin dərəcəsidir. Frazeoloji birləşmələrin mənası mətndən, vəziyyətdən asılıdır və əhatə olunduqları sözlərlə sıx əlaqəyə girirlər və daha konkret olurlar.

Sözlərin semantik quruluşunu təhlil edərkən görürük ki, çoxmənalı sözlərin bəzi mənaları sözü eşitdiyimiz an ağılımıza gəlir. Sözün digər, ikinci və üçüncü dərəcəli mənalarını sözlər müəyyən kontekstdə işlədilən zaman başa düşürük.

Frazeologiya frazeoloji vahidlərin ayrılma prinsiplərini, onların öyrənmə metodlarını, təsnifatını öyrənir. Frazeologiya müxtəlif araşdırma üsullarından istifadə edir, məsələn mənanın komponentli analizi üsulu. Dilçilikdə mövcud olan araşdırma üsullarının əsasında frazeoloji analiz üsulları işlənib hazırlanır.

1. Eyniləşdirmə metodu-frazeologizmləri təşkil edən sözlərin və sintaktik konstruksiyaların eyniliyini, oxşar xüsusiyyətlərini təyin etmək.

2. Applikasiya metodu-bu eyniləşdirmə metodunun bir növüdür.

Bu metod komponentləri müntəzəm qanunauyğunluqlar əsasında əlaqəyə girən birləşmələrin struktur-semantik cəhətdən fərqli olan frazeologizmlərdən fərqləndirilməsində məhduddur.

Frazeoloji birləşmələrin komponentləri əlaqədə sərbəst deyillər, onlar leksik cəhətdən sabitdir, əsasən daimi tərkiblərini saxlayırlar. Məlumdur ki, frazeologizmlər məcazi mənada işlənən sözlərin sərbəst birləşməsindən yaranırlar. Zamanla məcazilik unudulur və birləşmə sabitləşir.

Frazeoloji birləşmələr nitq prosesində yaranan söz birləşmələri deyil, onlar dildə hazır mövcud olan vahidlərdir. Amerika və Britaniya alimləri bu cür vahidləri “idiom” adlandırırlar. Bu vaxta qədər bizim dilçilikdə “sabit birləşmələr” adı altında yalnız frazeoloji birləşmələr nəzərdə tutulmuşdur. İlk dəfə olaraq, sabit birləşmələrin birinci qrupunu (sabit leksik birləşmələri) sərbəst birləşmələrlə frazeoloji birləşmələr arasında bir həlqə kimi qeyd edirik. Dildə olan biitün sabit söz birləşmələrinin, bölünməz ifadə və ibarələrin məcmusuna frazeologiya deyilir. Frazeologiya sabit söz

birləşmələrinin qanunauyğun inkişafını, mənşəyini və yaranmasını, xüsusiyyətlərini, forma və məzmun zənginliyini, işlədilmə imkanını, semantik və qrammatik strukturu, söz və sərbəst birləşmələrlə əlaqəsini və s. tədqiq edir. Bütöv bir frazeoloji birləşmənin onu təşkil edən sözlərin ayrılıqda ifadə etdiyi mənadan tamamilə fərqli ola bilər və onlar cümlədə bir cümlə üzvü olurlar. Sözü bir neçə quruluş forması var, lakin frazeoloji birləşmələrin yalnız bir komponentinin aid olduğu nitq hissəsinin paradiqmasının bütün formalarında işləyə bilər. Məsələn, *to go to bed, goes to bed, went to bed* və s. Qalan komponentlər formalarını dəyişmir.

Geniş mənaya malik olan sözlər, məsələn, *to make, to take, to do, to give* kimi feillər frazeoloji birləşmələrin yaradılmasında daha məhsuldardır. Məsələn, *to make fun of to make inquiries, to make friends, to take a trip, to take an examination* və s.

Bəzən frazeoloji birləşmələr sözlərlə sinonimlik təşkil edir. Məsələn, *to make inquiries = to inquire, to make haste = to hurry, to make a clean breast of = to confess, to get on one's nerves = to irritate*.

Ənənəvi birləşmələr bəzən başqa ifadələrlə də sinonimlik təşkil edə bilər. Məsələn, *to make a report = to deliver a report*.

Frazeoloji birləşmələrin mənası onun komponentlərinin ayrı-ayrılıqda ifadə etdiyi mənadan da aydın ola bilər. Məsələn, *to play the first fiddle* birləşməsi *to be a leader in something* mənasını verir, *old salt* birləşməsi *experienced sailor* mənasını verir və s.

Lakin yenə də bütöv bir frazeoloji birləşmənin mənası onun komponentlərinin ayrılıqda ifadə etdiyi mənaların cəmi demək deyil, sadəcə bütöv mənə komponentlərin mənasına əsaslanır.

Frazeoloji birləşmələr məcazilik əsasında yaranır - birləşməni təşkil edən tərəflərdən biri və ya hər ikisi məcazlaşmış olur. Məcazilik belə birləşmələri həmişə sərbəst, həm də yuxarıda qeyd etdiyimiz sabit birləşmələrdən fərqləndirir. Frazeoloji birləşmələr, bunlara frazeoloji vahidlər, frazeologizmlər, frazeoloji tərkiblər, frazeozemlər və s. də deyilir, tarixən sərbəst birləşmə modelləri əsasında, sərbəst birləşmələrin tərəflərinin məcazlaşması, qaynayıb-qovuşması, bir məfhumun ifadəçisinə çevrilməsi əsasında formalaşmış olur.

Sərbəst birləşmələrdən və sabit birləşmələrin əvvəlki növlərindən fərqli olaraq, frazeoloji birləşmələr məcaziləşmə mərhələsi keçdikdən sonra dilin lüğət tərkibinə daxil olur, ayrı-ayrı sözlərlə yanaşı, lüğət tərkibindən götürülüb cümləyə daxil edilir. Leksikləşmiş olduğundan cümlənin sadə bir üzvü kimi çıxış edir. Frazeoloji birləşmələrin tərəfləri məcaziləşmə imkanlarına görə fərqlənir. Bəzi birləşmələrdə məcazilik güclü, bəzilərinde zəif olur. Məcazilik zəif olduqda sərbəst birləşmə ilə frazeoloji birləşmələri fərqləndirmək çətin olur. Frazeologizmi təşkil edən sözlər onun tərəfləri, yaxud komponentləri hesab olunur. Onlar frazeologizmlərdə üzvi surətdə elə birləşir ki, onları bir-birindən ayırmaq və hər bir sözü müstəqil mənada düşünmək qeyri-mümkündür. Frazeologizmi təşkil edən sözlərin hamısı ümumilikdə bir mənə ifadə edirlər. Frazeologizmlərin daxili mənə quruluşunun və xarici struktumun, onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyinin açıqlanması, tərcümə olunma imkanlarının öyrənilməsi, milli və beynəlmiləl mahiyyətinin şərhı, onların işlənmə xüsusiyyətlərinin və istifadə olunma sahələrinin təhlili həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən aktualıq kəsb edir.

İngilis dilinin də frazeologiya dünyası çox böyük və müxtəlifdir. İngilis dilinin tarixi inkişafı nəticəsində əmələ gəlmiş bu mürəkkəb frazeoloji sistem o dərəcədə zəngindir ki, danışıq prosesində, frazeologizmlərin vasitəsi ilə bu və ya digər fikri aydın şəkildə başqasına çatdırmaq mümkündür. Bu dilin frazeologizmləri minillik tarixə malikdir. Onlar müxtəlif ictimai tarixi şəraitdə və çox müxtəlif səbəblər əsasında əmələ gəlmişdir. İngilis dilinin frazeologizmlərinin əmələgəlmə mənbəyi, əsasən, xalq danışıq dili, yazılı ədəbiyyat və folklor olmuşdur. Hər bir dil mürəkkəb frazeoloji sistemə malikdir. Dildə frazeologizmləri tiplərə ayırmaq üçün əsas meyar həmin birləşmələrdəki sözlərin bir-birinə yanaşma və qovuşma dərəcəsidir. Frazeoloji vahidlərin komponentlərinin bir-birinə qovuşma dərəcəsi olduqca müxtəlifdir.

Dilçilikdə frazeoloji vahidlərin təsnifi müxtəlif istiqamətlərdə aparılır. Bunlardan birincisi yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi “frazeologiya nəzəriyyəsi”nin banisi İsveçrə dilçisi Şarl Ballinin [14, s.116] frazeoloji vahidlərə verdiyi təsnifat frazeologiyanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Onun, söz birləşmələrinə dair ilk kitabları “Üslubiyyatın xülasəsi” və “Fransız üslubiyyatı” olmuşdur. Ş.Balli özünün

“Üslubiyyatın xülasəsi” kitabında söz birləşmələrinin ilk təsnifatını vermişdir. O, fransız dilində frazeologiyamın ənənəyə görə işlədilməsini qeyd edərək yazır ki, dildə bir sıra sözlər başqa sözlərə nisbətən bir-biri ilə daha sıx bağlılığa meyl edir. Ş.Balli söz birləşmələrini dörd qrupa bölür:

1) *sərbəst söz birləşmələri*;

2) *adi birləşmələr*;

3) *frazeoloji qruplar*;

4) *frazeoloji birləşmələr*.

1. *Sərbəst söz birləşmələri* - bu cür birləşmələrin hər bir üzvi ayrılıqda olduğu kimi birləşmə daxilində də öz müstəqilliyini saxlayır və parçalana bilər.

2. *Adi birləşmələr* - bu söz birləşmələrinin tərkibindəki sözlər qismən müstəqildir. Adi birləşmələrin tərkibində bəzi dəyişikliklər etmək mümkündür.

3. *Frazeoloji qrup* - bu söz birləşmələri nisbi müstəqilliyini saxlayan sözlərin köməyi ilə düzəlir. Frazeoloji qruplarda komponentlərin yenidən qruplaşdırılması mümkündür. Onun komponentlərinin qismən başqa sözlə əvəz edilməsinə yol verilir.

4. *Frazeoloji birləşmələr* - elementləri tamamilə bir-biri ilə sıx əlaqədə olan birləşmələrdir. Bu cür söz birləşmələrinin tərkibindəki sözlər öz mənalarını itirərək, birlikdə ümumi bir məna ifadə edir. Frazeoloji birləşmələrin komponentlərinin dəyişdirilməsi qeyri-mümkündür.

Beləliklə, Ş.Balli söz birləşmələrini onların sabitlik dərəcəsinə görə müqayisə etmişdir. O, söz birləşmələrini sxematik olaraq bu qruplara bölmüş, lakin onların geniş şərhini verməmişdir. Ş.Balli özünün növbəti “Fransız dilinin üslubiyyatı” kitabında adi söz birləşmələrini və frazeoloji qrupu “ara tip” kimi adlandırmışdır. O, belə ifadələrə feili birləşmələri misal göstərmişdir. Sonradan o, söz birləşmələrinin yalnız iki qrupunu qeyd etmişdir:

1) *sərbəst söz birləşmələri*;

2) *frazeoloji birləşmələr*.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ş.Balli “frazeoloji birləşmə” adı ilə nəzərdə tutduğu semantik qrupdan olan frazeoloji vahidlərin xarici cəhətinin xüsusiyyətindən bəhs edərkən bunlarda üç əlamətin olduğunu göstərir:

1. Onların tərkibindəki sözlər ayrı yazılır.
2. Bu birləşmələrin tərkibindəki sözlər sabit sırada olur və onların komponentləri arasına başqa söz daxil etmək qeyri-mümkündür.
3. Bu tip birləşmələrin komponentlərindən heç birini başqa sözlə əvəz etmək mümkün deyil.

Frazeoloji birləşmələri yaranma üsuluna, mənanın istiqamətləndirmə dərəcəsinə, strukturuna (quruluşuna) və cümlə üzvü mənasına görə qruplaşdırmaq olar.

Kunin frazeoloji birləşmələri yaranma yollarına görə qruplaşdırır. O frazeoloji birləşmələrin əsas və ikinci dərəcəli yaranma üsullarını ayırır.

Əsas yaranma üsulunda frazeoloji birləşmələr sərbəst söz qruplarının əsasında yaranır. İkinci dərəcəli üsülda bir frazeoloji birləşmə başqa bir frazeoloji birləşmənin əsasında yaranır. Frazeoloji vahidləri nəzərdən keçirdiyimiz zaman onu da qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji vahidlər elementlərinin bütövlük dərəcəsinə görə müxtəlifcinslidirlər və nəticə etibarilə frazeoloji vahidlərin və onların komponentlərinin mənalarının arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə görə müxtəlifdirlər.

1.2. Feili söz birləşmələri haqqında

Söz birləşmələri əsas tərəfin təsnifinə görə ismi, feili və zərf birləşmələrinə bölünür. Əsas hissəsi, yəni tabeedicilərin sözü feillərdən ibarət olan birləşmələrə feili birləşmələr deyilir. Feili söz birləşmələrinin əmələ gəlməsində feillər xüsusi rol oynayır. Feili birləşmələrin asılı tərəfi adlardan, feillərdən, zərflərdən, ismi və feili birləşmələrdən ibarət olur. Feili birləşmələr geniş yayılmaları, çox işlənmələri, zəngin məna və forma variantları ilə söz birləşmələrinin növləri arasında xüsusi yer tutur. Bütün əsas nitq hissələrinin bu və ya başqa şəkildə feili birləşmələrdə iştirakı feili birləşmələrin forma və məzmunca zənginləşməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin burada feilin rolu daha böyükdür və feili birləşmələr məhz feilin sayəsində geniş əhatə dairəsinə malikdir. İngilis dilində olan feili söz birləşmələrində əsasən predikativlik xüsusi yer tutur. İngilis dilində də feillərin təsirli və təsirsiz kateqo-

riyaları geniş yayılıb. Təsirli və təsirsiz feillərin işlənməsindən çıxış edərək feili söz birləşmələrini ingilis dilində aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Aparıcı komponentləri həm təsirli, həm də təsirsiz feillərdən ibarət olan feili söz birləşmələri.

2. Aparıcı komponentləri yalnız müəyyən qrupa daxil olan feili söz birləşmələri. Həmin feili söz birləşmələri özəri də iki yarımqrupa bölünür:

a) *aparıcı komponentləri yalnız təsirli feillərdən ibarət olan feili söz birləşmələri;*

b) *aparıcı komponentləri yalnız təsirsiz feillərdən ibarət olan feili söz birləşmələri.*

Genişlənmiş feili birləşmələrdə tabe olan söz kimi zərf, zərf birləşməsi, sifət, sifət birləşməsi, substantiv birləşmələr və başqa dil vahidləri işlənir. Məsələn,

I am told there are many charming women with that army: as you say, it will make us all life and safety. It makes it easier to understand a part of what happened.

Müşahidələr göstərir ki, zərflər feili söz birləşmələrində əsasən tabe olduğu feildən sonra işlənir. Feilin analitik forması işləndikdə zərflər adətən köməkçi feillərdən sonra işlənir, Məsələn,

You must be making a mistake.

Genişlənmiş birləşmələrdə tabe olan söz kimi məsdər, cərund və feili sifət tərkibləri işlənir. Məsələn,

In conformity to her advice, therefore, the feelings of the parent were made to field to the welfare of his children.

Feili söz birləşmələrinə maraq ondan irəli gəlir ki, feil cümlənin əsas təşkiledici mərkəzidir, öz valentlik xüsusiyyətlərinə görə qalan digər söz siniflərini üstələyir və fərqli məna çaları ilə xarakterizə olunur. Feili frazeoloji vahidlər Kuninin frazeoloji lüğətində qeyd olunmuş ümumi frazeoloji birləşmələrin 36,5%-ini təşkil edir.

Feili birləşmələrə həsr olunmuş çoxsaylı tədqiqatları onunla izah etmək olar ki, bu birləşmələrin dil sistemindəki yerinə müxtəlif yanaşmalar var və bu da öz növbəsində feili birləşmələrin adlandırılmasında müxtəlif terminlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Elə araşdırmalar var ki, onlar öz tədqiqat sahələrinə yalnız çoxmənalı feillərlə olan birləşmələri daxil edirlər. Bu feillər sırasına əsasən *to have, to make, to do, to give, to take* aiddir.

Bunlara əks olaraq bəzi tədqiqatlar çoxmənalı feili başlıca struktur element hesab etmirlər. Bu cür alimlər tədqiqat sahələrinə *to steal a look, to crane a glance, to utter a groan, to fling a glance* kimi söz birləşmələrini daxil edirlər.

Elə tədqiqatlar da var ki, onların ad (isim) hissəsi konversiya yolu ilə düzələn söz birləşmələrini və bəziləri də obyektə bu cür məhdudiyyətlər qoyulmayan söz birləşmələrini tədqiq edir. Bura *to make decision, to give authority, to have a confrontation* kimi feili birləşmələr aid edilir.

Feili birləşmələrin tərəfləri arasında məna əlaqələri daha zəngindir. İsmi birləşmələrdə atributiv əlaqə əsasdırsa, feili birləşmələr subyekt əlaqəsi, obyekt əlaqəsi və relyativ əlaqələr əsasında qurulur. Subyekt əlaqəsi yalnız feili birləşmələrə aiddir. Asılı tərəf adlıq halda isim (isimləşmiş sözlər) və əvəzliliklərlə, əsas tərəf feili sifət, feili bağlama və məsdərlə ifadə olunur. Bu cür birləşmələrdə hərəkətlə onun subyekti arasındakı əlaqə və münasibət ifadə olunur.

1.3. Struktur-semantik təhlil haqqında

Söz birləşmələrinin struktur və semantik əlaqələrinin dərəcəsi müxtəlifdir. Söz birləşmələrini təşkil edən sözlərin əlaqələnməsində fəal olan iki əsas faktor var. Bu iki əsas dilçilik faktoru sözlərin leksik və grammatik valentliyi. Sözlər müəyyən leksik kontekstdə, yəni başqa sözlərlə əlaqədə işlənir. Sözü müxtəlif birləşmələrdə işlənmə bacarığı onun leksik valentliyi. Sözlərin leksik valentliyi ingilis dilinin lüğət tərkibinin daxili quruluşuna uyğun olaraq məhdudlaşdırılır. Bunu asanlıqla müxtəlif söz qruplarında rast gəlinən sinonimlərin seçimində müşahidə etmək olar. Məsələn, baxmayaraq ki, *“lift”* və *“raise”* feilləri sinonimdir, yalnız ikinci *“question”* ismi ilə birləşib, söz birləşməsi yarada bilər. Sözlərin grammatik valentliyi müxtəlif ola bilər. Sözü grammatik valentliyi onun aid olduğu nitq hissəsi ilə məhdudlaşdırılır. Söz birləşmələri baş sözə əsasən ismi və feili birləşmələrə bölünür.

Sərbəst söz birləşməsi dedikdə elə sözlərin birləşməsi başa düşülür ki, bu birləşmələr danışığ zamanı yaranır və bu zaman növbəti komponent ilk növbədə ekstralingvistik faktorlarla diqtə olunur və bu komponenti konkret olaraq demək mümkün olmur. Yəni, məsələn, *“I saw a small”* cümləsindəki birləşmənin “sifət (*small*) + isim” ikinci komponentini qabaqcadan deyə bilmərik. Bu komponent *“far, town, place, lake, pond, house, room, library, window, door, box, cup, etc.”* ola bilər. *“A small farm”, “a small house”, “a small box”* birləşmələrini sərbəst birləşmələr adlandırmaq olar. Digər tərəfdən sözlərin leksik mənalara görə də əlaqələnməsini nəzərə almaq lazımdır. Bu zaman sözlərin birləşmə tərkibində əlaqələnməsinin sərbəstliyinə komponentlərin semantikasi ilə məhdudiyyət qoyulur, yəni bir komponentin mənası digər komponentin mənası ilə əlaqələnməsinə imkan verir, ya yox. Bununla onu izah etmək olar ki, məsələn, nəüə görə ingilis dilində *“hard”* sözü yox məhz *“firm”* sözü *“principles, beliefs, faith”* sözləri ilə əlaqələnir, və ya *“heavy”* sözü həm *“load, suit-case”*, həm də *“food, bread”* və *“blow, shock”* sözləri ilə əlaqəyə girir. Frazeoloji birləşmələrdə sərbəst birləşmələrdən fərqli olaraq növbəti komponentin seçimi barədə sual ola bilməz. Burada seçim imkanı yoxdur, belə ki, frazeoloji birləşmələrin mənası onun komponentlərinin ümumi mənasından çıxarıla bilmir və dilə hazır şəkildə daxil olur.

Frazeoloji birləşmələri təşkil edən əsas fərqləndirici cəhət onun semantik strukturudur. Semantik struktur dedikdə biz sadəcə dil törəməsi deyil, onun bütün quruluşu, qrammatik tərtibatı və sistemli dil əlaqələri başa düşülür. Frazeologizmlərin semantik strukturu olduqca mürəkkəbdir. Bu frazeoloji birləşmələrin yenidən mənalandırma xarakteri, müxtəlif aspektlərin bu birləşmələrdə bir-birinə qarışması, frazeologizmlərin strukturunun mürəkkəbliyi ilə izah olunur. Hər şeydən əvvəl adi frazeoloji birləşmə ilə frazeoloji vahid arasında əsas fərqləndirici cəhətə diqqət yetirmək lazımdır. Sadə frazeoloji birləşmələrin mənası komponentlərinin ayrılıqda ifadə etdikləri mənalara cəmidir. Frazeoloji birləşmələrdə komponentlərin semantik mənalara birləşmənin vəhdəti nəzərə çarpır.

Müxtəlif leksik mənalara malik sözlər kimi frazeologizmlər də onların əsas növlərini, variantlarını ayırmağa imkan verən frazeoloji mənalara malikdir. Frazeoloji

mənanın tərkibində üç aspekt ayrılır: siqnifikativ, denotativ və konnotativ. Bəzi dilçilər fikirləşirlər ki, bu aspektləri yalnız nəzəri cəhətdən ayırmaq olar, əslində isə nitq prosesində onlar cəmbəşirlər. Frazeoloji mənanın siqnifikativ aspekti anlayışın mahiyyətini əks etdirir. Denotativ aspekt anlayışın həcmi, konnotativ aspekt isə subyektin reallığa olan qiymət münasibətini əks etdirir. Frazeologizmin semantik strukturunun komponentlərindən biri də onun daxili formasıdır. Kunin daxili formaya belə bir tərif verir: “...*daxili forma onun frazeomatik mənanın derivasiya əlaqələri ilə bağlı olduğu prototipinin mənasıdır*”. Daxili forma frazeologizmlərin semantik strukturunun komponentidir.

Frazeoloji vahidin mənasının mətndə aktuallaşması iki əsas faktordan asılı olur: birincisi mümkün olan mənalardan bir neçə sözlü ifadə ilə təşkil olunması, ikincisi mətnin semantik təşkilinin sistemi ilə. Frazeoloji birləşmələrin strukturuna gəldikdə isə, o birləşməni təşkil edən komponentlərin fərqli əlaqələnmələrinə əsaslanır. Frazeoloji vahidlərin semantik strukturu təyinedici və dəyişkən tərkib hissələrinə malikdir və bunlardan ikincisi frazeologizmlərin nitqdə aktuallaşmasında xüsusi əhəmiyyətli rol oynayır. Frazeoloji vahidlərin semantik strukturunun təyinedici məzmunlu tərkib hissələri frazeologizmlərin müvafiq mənalara uyğunlaşmasında passiv iştirak edir və frazeoloji vahidlərin və onların əhatəsində olan sözlərin bu və ya digər sintaqmatik qarşılıqlı təsirlərinə ya icazə verir, ya da qadağa qoyur. Frazeoloji vahidlərin semantik strukturunun dəyişkən tərkib hissələri frazeologizmlər nitq prosesinə daxil olduğu zaman ya saxlanılır, ya da pozulur. Fərqli tərkib hissələrinin birinin saxlanılması, qalanlarının isə neytrallaşdırılması aktiv şəkildə mümkün olan mənanı təsadüfi mənaya çevirir.

Frazeoloji birləşmələr nitq hissələrinə görə də təsnif oluna bilərlər. Bu təsnifat Arnold tərəfindən irəli sürülüb və Arnolda görə aşağıdakı qruplar mövcuddur.

1. Əşya, insan, canlı bildirən ısmi frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *bullet train, latchney child, redbrick university, Green Berets*.

2. Hərəkət, vəziyyət, hissiyat bildirən feili frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *to break the log-jam, to get on somebody's coattails, to be on the beam, to nose out, to make headlines*.

3. Keyfiyyət bildirən sifət frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *loose as a goose, dull as lead*.

4. Zərf frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *with a bump, in the soup, like a dream, like a dog with two tails*.

5. Sözünü frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *in the course of, on the stroke of*.

6. Nida frazeoloji birləşmələr. Məsələn, *“Catch me!”*, *“Well, I never!”* və s.

Arnoldun təsnifatında həm də cümləyə ekvivalent olan atalar sözü, məsəllər də var. Məsələn, *“The sky is the limit”*, *“What makes him tick”*, *“I am easy”*.

Atalar sözü adətən metaforikdir. Məsələn, *“Too many cooks spoil the broth”*. Məsəllər isə adətən metaforik olmur. Məsələn, *“Where there is a will there is a way”*.

Feili söz birləşmələrinin aşağıdakı struktur növləri var:

V + N: *to take advantage*

V + postpositive: *to give up*

V + and + V: *to pick and choose*

V + (one's) + N + (prep): *to snap one's fingers at*

V + one + N: *to give one the bird “to fire somebody”*

V + subordinate clause: *to see how the land lies “to discover the state of affairs”*

Sərbəst söz birləşmələri heç vaxt çoxmənalı olmur, lakin frazeoloji birləşmələr çoxmənalı ola bilər. Məsələn, *“to be on the go”* birləşməsi bu mənaları ifadə edir: *to be busy and active, to be leaving, to be tipsy to be near one's end* və ya *have done with* ifadəsi də bu mənaları bildirir: *make an end of, give up, reach the end of*.

Frazeoloji vahidlərin tədqiqi söz və söz birləşməsinin tədqiqi ilə bağlı olması frazeoloji vahidləri seçərkən təkcə sabitliyi deyil, eyni zamanda onlar üçün səciyyəvi olan məhdud qrammatik formalaşmanın da nəzərə alınmasına gətirib çıxarır. Bu əlamətlər frazeoloji vahidi, söz və ya söz birləşməsi ilə qarşılaşdıqda daha aydın görünür.

Frazeoloji vahidlərin leksik-qrammatik və semantik üslubi əlamətləri onları bir tərəfdən sərbəst söz birləşmələrindən, digər tərəfdən tək-tək sözlərdən fərqləndirməyə imkan verir.

Frazeoloji vahidlə söz arasında ümumi əlamət vardır. Bildiyimiz kimi sözlərin əlamətlərindən biri onların mənə tamlığıdır. O cümlədən frazeoloji vahidin də əsas

meyarı onların mənə tamlığı hesab olunur və bu cəhətlə sözlə frazeoloji vahidin oxşarlığı ortaya çıxır. Frazeoloji vahidin mənə tamlığı dedikdə o başa düşülür ki, frazeoloji vahidin mənası onun ayrı-ayrı üzvlərinin mənası deyildir. İstər leksik tərkibinə və istərsə də leksik quruluşuna görə sabit olan frazeoloji vahidlər söz kimi dildə hazır şəkildədir və məhz bu əlamət frazeoloji vahidlərin çox asanlıqla nitq hissələri üzrə təsnif edilməsinə səbəbdır. Frazeoloji vahidləri sözə yaxınlaşdıran da onun mənə cəhəti və qrammatik funksiya daşmasıdır. Buradan da söz ilə frazeoloji vahidin leksik mənə və qrammatik kateqoriya kimi ümumi əlamətə malik olması meydana çıxır.

Qeyd etməliyik ki, bu iki xüsusiyyət frazeoloji vahidin məzmununu təşkil edir. Yəni leksik-qrammatik səciyyəsi frazeoloji vahidlərin müəyyən qrupuna aid etməklə, cümlədə sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirir. Bundan başqa, frazeoloji vahidin leksik mənası onu sözün sinonimi edir, qrammatik kateqoriyanın olması isə cümlədə sözlə əlaqəsini yaradır, yəni sözlə idarə edilə bilər, əlaqəyə girə bilər və s. Deməli frazeoloji vahid sözə mənə və qrammatik funksiya yaxındır, lakin sözün eyni deyildir. Belə ki, eyni mənə, eyni anlayış həm söz, həm də ifadə ilə verilə bilər. Lakin ifadə ilə verilən mənanın emosional boyası daha qabarıqdır. Bununla əlaqədar onu da qeyd etməliyik ki, frazeoloji vahidləri sözlərdən fərqləndirən məhz frazeoloji vahidlərin daha emosional, ifadəli olmasıdır.

Frazeoloji vahid sərbəst söz birləşməsinin modelləri üzrə törəyir, konkret söz birləşməsi və ya cümlə onun mənbəyidir. Frazeoloji vahidlərin böyük bir hissəsi sərbəst söz birləşmələrinin yenidən mənalandırılması əsasında meydana gəlir, onda həqiqi və məcazi mənə kimi leksik mənalı vahidlər bir leksik vahiddə birləşir. Sərbəst söz birləşmələri bir neçə leksik vahiddən yaranmasına baxmayaraq bütünlüklə, leksik mənalı vahid deyildir. Frazeoloji vahidlər isə leksik mənalı vahidlərdir, çünki ifadəni əmələ gətirən sözlər ilk mənalarından fərqli olaraq, bütövlük də bir mənə verir. Buna görə də ifadənin tərkibindəki sözləri ayrı-ayrı üzvlər kimi təhlil etmək mümkün deyildir. Belə təhlil frazeoloji vahidin mənasını pozur. Frazeoloji vahidlər dildə hazır şəkildə mövcuddur və nitq prosesində qrammatik qanunlar əsasında tək-tək sözlərdən

düzəlidir. Leksik komponentlərinin və qrammatik strukturunun sabitliyi frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Frazeoloji vahidlərin mənbələrindən bəhs olunarkən dilçilik ədəbiyyatlarında qeyd olunur ki, həmin mənbələrdən biri də yazıçı və şairlərin, böyük şəxsiyyətlərin dilindən gəlmiş və yaxud başqa sözlə onlar yaratmış, həmçinin onlara yeni məna verə bilmişlər. Belə müəlliflərdən biri də T.Drayzerdir. Onun əsərlərində də xeyli sayda frazeoloji vahidlər vardır və biz bu yazımızda əsasən insanın təbiəti ilə bağlı frazeoloji vahidlərin struktur-semantikasını təhlil etməyə çalışacağıq.

Biggers pricked up his ears. This social journalism was picking at bet, and he had very few ways of turning an honest penny. [41, p.50]

Nümunə gətirdiyimiz parçada altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji vahid “*prick up one’s ears*” - *diqqətlə qulaq asmaq, qulaqları geniş açıb dinləmək* semantik çalarlığını ifadə etmişdir.

The little actress was in fine feather. She was realizing now what it was to be petted, For once she was the admired, the sought for. [41, p.53]

Balaca aktrisa olduqca xoşbəxt idi. O indi başa düşürdü ki, sevimli olmaq nədir, qayğılı olmaq nə deməkdir. Ona heyran olmuşdular, onunla dostluq etməyə çalışırdılar.

Bu parçada altından xətt çəkdiyimiz “*in fine feather*” frazeoloji vahidin strukturuna görə sözünü + sifət + isimdir, ancaq həmin vahidin semantikasi komponentlərindən fərqli olaraq dəyişmişdir. Tərcümədə əlbəttə biz bunu gördük. *in fine feather* - *hara* – *xoşbəxt olmaq hara*. Hesab edirik əlavə şərhə ehtiyac duymuruq.

We’ll not live under a cloud always. I’ll get a divorce and we’ll marry, and things will come right with a bang. Money will do that. [41, p.57]

Bizim başımız üstündə heç də həmişə qara buludlar olmayacaq. Mən nikahımı ləğv etdirəcəm və biz evlənəcəyik. Bunların hamısı pul vasitəsilə əldə olunacaq.

Altından xətt çəkdiyimiz “*under a cloud*” frazeoloji vahidin strukturuna gəldikdə sözünü + isim (preposition + noun) tiplidir. İlk baxışdan hər iki söz özünün ilkin mənasında işlədilmiş kimi görünür, lakin burada motivləşmə, metaforlaşma gedib və semantik çalarlıq yeni məna kəsb edə bilib. Həmin frazeoloji vahidin izahına

diqqət yetirəndə bunu asanlıqla görmək mümkün olur. *Under a cloud-out of favour, under suspicion, in disgrace* – *ağlamalı vəziyyətdə, çətin vəziyyətdə, pis vəziyyətdə*. Buradan asanlıqla başa düşmək olur ki, birbaşa tərcümədə bulud altında – qeyd etdiyimiz kimi buluddan sonra yağış yağır. Burada bir məqamı da qeyd etməyi vacib sayırıq, məsələyə koqnitivizm nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda insanın idrakında “qara bulud” anlayışı olduğundan məhz mənə dəyişib, köçürülüb.

She had expected to make so much out of her life with him, and here she was sitting in a public restaurant flirting with and extracting sympathy from a comparative stranger. It cut her to the quick for the moment and sealed her lips. [41, p.63]

Bu kontekstdə işlədilmiş altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji vahid *cut her to the quick-cut smb. to the quick-hurst one's feelings deeply* – *bir kəsin qəlbinə toxunmaq, qəlbində dərin iz buraxmaq* semantik çalarlığında işlədilmişdir. Frazeoloji vahidin strukturuna gəldikdə isə onu qeyd etmək lazımdır ki, feil + şəxs əvəzliyi + sözünü + zərf (verb + pronoun + preposition + adverb) strukturlu birləşmədir, ancaq komponentlər özlərinin lüğəvi mənalarını dəyişiblər tamamilə metaforlaşaraq qeyd etdiyimiz semantik çalarlığını almışdır.

Why, she asked herself, should she sit here in loneliness day after day, brooding about Cowperwood, eating her heart out, while he was flirting about gathering the sweets of life elsewhere. [41, p.64]

Bu kontekstdə müəllifin işlətdiyi altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji vahid strukturuna görə feil + əvəzlik + isim + söz ardı (verb + pronoun + noun + postposition) tiplidir, onun semantikasına gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, komponentlər lüğəvi mənalarını dəyişib xeyli fərqli semantik çalarlıq ifadə edib. Onun şərhini veririk. *Eat one's heart out-suffer in silence, be very sad* – *özünü içəridən yemək, susaraq əzab çəkmək, qəmginlikdən özünü bilməmək* kimi semantik çalarlığını ifadə edib.

“I wish you would forgive me”, she said. “I was rude I couldn't help it. I am all out of sorts with myself”. [41, p.64]

“Kaş ki, sən məni bağışlayaydın” o dedi. Mən kobud idim özümə bacara bilmirdim. Mənim halım heç də özümdə deyil, əhval ruhiyyədə deyiləm (Mən heç özüm deyiləm).

Bu frazeoloji vahidin strukturu zərf + sözünü + isim (adverb + preposition + noun) tiplidir, lakin semantikasına gəldikdə görmək olar ki, komponentlər heç də lüğəvi mənasında deyil kontekstdən asılı olaraq motivləşmə, metaforlaşma baş vermiş və müəllif onu tamamilə özünəməxsus əxlaqi keyfiyyəti (insan təbiətini) ifadə edə bilmişdir. Biz həmin ifadənin izahına diqqət yetirsək asanlıqla bunu müşahidə edə bilərik. *(be) out of sorts-feeling unwell, out of spirits – əhvalda olmamaq, özünü öz yerində hiss etməmək, özünü yaxşı hiss etməmək, sağlam olmamaq.*

İzahdan və tərcümədən də asanlıqla görə bilirik ki, burada komponentlərin heç biri qeyd etdiyimiz semantikaya malik olmasa da müəllif kontekst daxilində yalnız “out”-un xaric olmaq, nəyisə olmamaq anlamına görə metaforlaşıb və həmin semantik çalarlığı ifadə edib.

Cowperwood, because of his desire to employ the services of Hand, was at his best. He kept the conversation within conventional lines; but all the while he was exchanging secret, unobserved smiles with Mrs. Hand, who he realized at once had married Hand for his money. [40, p.64]

Bu kontekstdə altından xətt çəkdiyimiz *be at one's best-be in the best condition* – *yüksək vəziyyətdə olmaq, özünü yaxşı tərəfdən göstərmək*, semantikaya malikdir, lakin son ucda müəllif burada məna köçürməsi aparıb və həmin ifadəni metaforlaşdırıb. Strukturuna gəldikdə feil + sözünü + şəxs əvəzliyi + sifət (verb + preposition + pronoun + adjective) tiplidir.

He did not feel that he had worked Messrs Hull and Stackpole any great injustice. They were at their wit's end. If he had not seized the opportunity to undercut them Schryhart or Arneel would have done so, anyhow. [40, p.68]

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji vahid “*be at one's wit's end*” - *nəyisə son dərəcə dərk edə bilməmək* semantik çalarlığını ifadə edib və burada həmin çalarlığın başa düşülməsi hesab edirik birbaşa “end” komponentinin lüğəvi mənası ilə bağlıdır və komponentin semantikasi qismən dəyişməklə bərabər kontekst daxilində qeyd etdiyimiz kimi insan təbiətinin müəyyən halını ifadə edib. Həmin frazeoloji vahidin strukturu isə feil + sözünü + şəxs əvəzliyi + isim (yiyəlik halı) + isim (verb + preposition + pronoun + noun + noun) tiplidir.

She had not given up all hope of winning a victory over him, and these other woman – she loved him too much – but only a separation would do it. That might bring him to his senses. [40, p.70]

Onu da qeyd etmək istərdik ki, biz bütün cümlələrin qəsdən tərcüməsini vermirik ki, daha çox frazeoloji vahidi əhatə edə bilək və həmişə kontekstdən çıxış edərək həmmin ifadələrin hər iki dildə həm ingilis dilində izahını, həm də Azərbaycan dilində verməklə yanaşı semantik dəyişikliyin necə baş verməsini də nəzəri diqqətə çatdırmağa çalışırıq, həmçinin frazeoloji vahidin strukturunu da izah edirik.

Təbii olaraq bu kontekstdə işlədilmiş frazeoloji vahid özündən əvvəlki kontekstlərdən fərqli olaraq əsas məna daşıyan feil ilə düzəldilib. Onun strukturunu feil + şəxs + sözünü + isim (verb + person + preposition + noun) tiplidir. Onun şərhinə gəldikdə isə *“bring somebody to his senses”* - *kimisə ağillandırmaq, başına ağıl qoymaq*. Ancaq bir məqamı burada vurğulamaq lazımdır ki, bu kontekstdə məna köçürülüb, bəzən orada ironiyada vardır.

Başqa bir kontekstdə isə həmin müəllif *“Am I all right? she queried, smartly, but with a sense of self-distrust for the moment, and all because of him. “You’re perfect. Couldn’t be nicer. Splendid!” She took heart. [40, p.71]*

Bu kontekstdə altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji vahid yalnız iki tam mənalı sözlərdən ibarətdir, yəni struktur nöqteyi-nəzərdən feil + isim (verb + noun) tiplidir və onun şərhinə diqqət yetirdikdə - *take heart-cheer up – ruhlanmaq, cəsarətləndirmək* kimi semantik çalarlığı ifadə etdiyi halda ayrılıqda onların lüğəvi mənası heç də o semantik çalarlığa malik deyillər.

Yuxarıda təhlil etdiyimiz frazeoloji vahidlərin demək olar ki, hamısı insanın təbiətinə, onun əxlaqına aid yaranmış frazeoloji vahidlərdir və hamısında semantik çalarlıqlar kontekst daxilində fərqlənir, yəni komponentlər heç də həmişə öz leksik-lüğəvi mənalarında işlədilmir, bəzən isə ilkin mənada işlədilsədə yenə də məna köçürülür.

II FƏSİL

FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFATI HAQQINDA

Frazeoloji birləşmənin uzun müddət sabit olması məsələsi həm formal, həm də statik və məna planından da təyin olunması mübahisə doğurmuşdur. Müxtəlif transfromasiyalar və sabit söz birləşmələrinə, stilistlər və müxtəlif müəlliflər müxtəlif münasibətlər bəsləmiş, fikirlər söyləmişlər.

Frazeoloji birləşmələrin fərqləndirici cəhətinin, onun sabit olmasını tədqiqatçılar müxtəlif formada təyin etmişlər.

Əksər dilçilər onun komponentlərinin sabitliyindən mənanı başa düşür və onların stabil işlədilməsinə istinad edirlər.

Görkəmli rus dilçisi V.V.Vinoqradov məhz frazeologiyanın təsnifatını işləmiş, onların sabitlik dərəcələrinə xüsusi fikir vermişdir və onların başa düşülməsinə dialektik səviyyə vermişdir. O qeyd etmişdir ki, nitq fəaliyyətində, həmçinin fərdi üslubda sözün və frazanın sərhəddi, xüsusilə möhkəm deyil, qeyri-müəyyəndir. Frazeoloji birləşmənin fəal surətdə hərəkət etməsi məsələsi, sadəcə olaraq ədəbi novatorluq deyil, onların məlum çevikliyi və dialektik səciyyəyə malik olaraq işlədilməsi tamamilə qanunauyğun haldır.

Frazeologiyanın funksional sinxron öyrənilməsi göstərir ki, lüğət fondunun bu hissəsinin əsas xarakter xüsusiyyətlərindən və variantlıq problemi həm tarixi, həm də sinxron bir problemdir. Bu iki bir-birinin əksi olan xarakterik xüsusiyyət frazeologiyanın fəaliyyətini və daimi inkişafını təmin edir.

Frazeoloji vahidlərin arealı (sahəsi) nə qədər genişdirsə, onların dəyişmə imkanları daha geniş olur. Konkret misallar əsasında frazeologiyanın amplitudasının genişliyini görmək o qədər də çətin deyildir. Həqiqətən variasiyaya (dəyişməyə) bütün dil sahələri məruz qalır, yəni fonetik, sözdüzəltmə, paradiqmatik, leksik, struktur-semantik və semantik sahələr. Bu dəyişmənin kənar həddi haradadır? Frazeoloji birləşmənin hüdudu hanı və frazeoloji birləşmənin variantının hüdudu harda qurtarır

və digər birləşmə haradan başlayır? Bu sualların obyektiv cavabı funksional və tarixi frazeologiyanın ümumi həlli vacib olan məsələdir.

Fikrimizcə, əksər frazeoloji birləşmələrin geniş miqyasda dəyişməsinə etiraf etməklə yanaşı, sabitliyin araşdırılmasına təmiz sinxron yanaşma metodundan istifadə olunmasından danışmağı qeyd etmək lazımdır. Ədəbi norma nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq məsələn “*at the ends of the world*” həqiqətən demək olar ki, dəyişilir (xüsusilə *at the ends of the earth - far off*) variant deyil, frazeoloji sinonimdir.

Frazeologiyanın problemlərindən müxtəlif zamanlarda, müxtəlif dilçilər bəhs etmişlər. Fundamental əsərlər yazmışlar. Onların arasında rus dilçilərindən akademik V.V.Vinoqradov, Bulaxovski A.A., Smirnitski, Kunin, Amosova, isveç dilçisi Ş.Balli Azərbaycan dilçiləri H.Bayramov, M.Tağıyev və başqalarını göstərmək olar. Onların hamısının ən azı ötən əsrdə razılaşdığı bir məqam vardır ki, o da Vinoqradovun rus dilinin materialları əsasında frazeologiyanın bölgüsünü tədqiq etdikləri dillərin frazeoloji problemlərinə yaradıcı şəkildə şamil ediblər. Son dövrlərə qədər heç bir tədqiqat (ingilis dilinin frazeologiyasına dair) Vinoqradovun konsepsiyasından kənara çıxmamışdır.

Dilçilik ədəbiyyatlarında V.V.Vinoqradovun [16, s.200] frazeologiyaya aid nəzəriyyəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Frazeoloji birləşmələr o birləşmələrdir ki, onlar sabit olsunlar, söz kompleksindən ibarət olub sərbəst sintaktik söz birləşmələrindən fərqlənsinlər;

2. Frazeoloji birləşmələrə xas olan keyfiyyət ondan ibarət olmalıdır ki, semantik cəhətdən birləşməyə daxil olan sözlər mənaca qarşılıqlı asılı olsun, ya komponentlər arasında birtərəfli asılılıq, ya da bir-birindən asılılıq olsun.

3. Bu halların hər birindən daxili semantik birləşmənin leksik mənasını (qrammatik yox) bütöv başa düşülməsini və ya onun komponentlərinin mənasını təyin edir;

4. Komponentlərin semantik birləşməsi (birliyi) onların leksik tərkibini daimi (həmişəlik) dəyişməz olmasını təklif edir, bəzi hallarda isə morfoloji tərkib olunması və sintaktik təşkil olunması nəzərdə tutulur;

5. Semantik birlik (birləşmə) 3 dərəcəyə malikdir ki, onlar da 3 növ (tip) frazeoloji birləşməni təyin edir:

a) frazeoloji birləşmə və ya idiomlar ki, onlar sözün ekvivalenti ola bilərlər;

b) motivasiya olunmuş birliklərdə ayrı-ayrı komponentlərin dəyişdirilə bilmək qabiliyyəti və ya komponentlərin yerini dəyişdirməsi qabiliyyətinə malik olmuş olsun və sözün potensial ekvivalenti olsun;

c) frazeoloji birləşmədə bir komponent digər komponentdən semantik cəhətdən asılı və buna görə də ikinci sərbəst olmur, frazeoloji cəhətdən asılı məna yalnız müəyyən, məhdud, ənənəvi sözlər arasında görünür (olur); o halda hər bir komponent müstəqil mənaya malik olur və belə birləşmələr sözün ekvivalenti ola bilər.

Tədqiqatçıların xeyli hissəsi dildə olan bütün hər cür sabit birləşmələri deyil, onların müəyyən qismini frazeologiya adlandırıblar. Fikrimizcə, bu o qədər düzgün deyildir.

V.V.Vinoqradov adı çəkilən əsərində rus dilinin materialı əsasında frazeoloji vahidləri “frazeoloji birikmələr” (*phraseological fusions*), “frazeoloji bitişmələr” (*phraseological unities*), “frazeoloji birləşmələr” (*phraseological combinations*) adı ilə üç semantik qrupa bölür, bunların hər birinin özünəməxsus əlamətini göstərmişdir. O frazeoloji birikmələrdən bəhs edərkən yazır ki, bunların ümumi mənası ilə komponentlərinin mənası arasında heç bir yaxınlıq, əlaqə hətta potensial əlaqə, yoxdur. Bunların tərkib hissələri dildəki bu və ya digər sözlə eyni səs tərkibinə malik olsa da bu cür qarşılıqlı əlaqə omonimlikdən başqa bir şey deyildir. Biz bu fikri ingilis dilində olan “*phraseological fusions*”-a da aid edə bilərik. Məsələn,

as mad as a hatter - utterly mad

to show one's teeth - to wash one's linen in public və yaxud metaforik işlənən “*to take threatening tone*” or “*show an intention to injure*” for “*show one's teeth*” etc.

Frazeoloji birləşmə sözün potensial ekvivalentidir. Bu cəhətdən bunlar frazeoloji birikməyə yaxınlaşır, lakin öz məna quruluşlarının mürəkkəbliyi, komponentlərinin məna əlaqəsinin potensial şəkildə mövcud olması ilə frazeoloji birikmələrdən fərqlənir. Frazeoloji birləşmə xarici səs forması ilə sərbəst söz birləşməsinə uyğun gəlir. Frazeoloji birləşmədə də sərbəst mənada sözlərin sinonimlərlə əvəz olunması mümkündür.

N.N.Amosova [11, s.203] Vinqradovun bölgüsünün dərin təhlilini verərək yazır ki, buradakı təsnifat vahid bir prinsipə əsaslanmır, belə ki, iki əvvəlki semantik qrup (frazeoloji birləşmə və frazeoloji bitişmə) komponentlərinin mənasından asılı olmayaraq, ümumi mənalarının dərk edilməsi dərəcəsinə görə müəyyənləşdirdiyi halda, “frazeoloji birləşmələr” adı ilə üçüncü qrupa aid edilənlər tərkibindəki sözün başqa lekski vahidlərlə məhdud şəkildə birləşməsi əlamətinə görə səciyyələndirilir.

N.N.Amosova [11, s. 145] yazır ki, Vinqradovun frazeologiya ilə əlaqədar olan məqalələrində frazeologiyanın bir sıra ümumi məsələləri, o cümlədən frazeoloji vahidin daxilən ayrılıqda formalaşması problemi frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin müxtəlif tiplərinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər nəzərə alınmamışdır.

Daha sonra Amosova qeyd edir ki, Vinqradovun “frazeoloji bitişmənin mənası onun komponentlərinin mənası ilə bağlı deyildir” fikri inandırıcı deyildir. Əgər nitq prosesində biz əvvəlcədən məlum olan idiomatik birləşmənin mənasını başa düşə bilırıksə, deməli burada həlledici onun komponentlərinin mənası ilə əlaqədar dərk edilməsi deyil, kontekstdən və situasiyadan irəli gələn cəhətdir.

Fikrimizcə, həmin frazeoloji bitişmənin yaranması tarixinə nəzər yetirsək bu fikrin yəni komponentlərlə əlaqənin (məna əlaqəsinin) olduğunu asanlıqla müşahidə edə bilərik, çünki hər bir frazeoloji bitişmə nə zamansa konkret zaman kəsiyində və konkret hadisə və yaxud əlamətlə yaranmışdır. Ona görə də bunları tarixi-etimoloji yöndən də tədqiq etmək vacibdir.

Frazeologiyadan bəhs edən dərslində A.İ.Smirnitski [23, s.259] frazeoloji vahidi məzmun, quruluş və formasına görə sözlə müqayisə edərək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini göstərir. Müəllifə görə bunların arasındakı ortaqlı cəhət hər ikisinin dildə hazır şəkildə işlədilən material olmasından, fərqli cəhət isə bunların formalaşmasından, frazeoloji vahidin isə komponentlərinin birlikdə deyil, hər birinin “ayrılıqda formalaşmasından” ibarətdir.

A.İ.Smirnitski frazeoloji vahidlərin struktur tiplərini, onların komponentləri arasındakı fərqli cəhətləri, frazeoloji vahidlərin müxtəlif funksiyalarda işlənən tiplərini müəyyənləşdirməyə xüsusi fikir vermişdir. O bu qəbildən olan sabit birləşmələri struktur cəhətdən “bir zirvəli”, yəni bir tam mənalı sözlə bir köməkçi

sözün birləşməsindən əmələ gələnlər, “ikinci”, yəni iki tam mənalı sözlə bir köməkçi sözün birləşməsindən düzələnlər, “çox zirvəli”, yəni ikidən çox tam mənalı sözün bir köməkçi sözlə birləşməsindən yarananlar olmaq üzrə qruplaşdırmışdır. Bundan başqa, o ingilis dili frazeoloji vahidlərinin üslubi cəhətdən də nəzərdən keçirərək iki qrupa ayırmışdır [23, s.220]:

1. Üslubi cəhətdən neytral olub məcaziliyini itirənlər:

To go to bed - yatağa getmək

to take the floor - çıxış etmək, söz almaq (iclasda)

to fall in love - eşqə düşmək, sevmək

to catch fire - yanmaq.

2. Xüsusi idiomlar, Məsələn,

to take the ball by the horns - məsələyə kökündən yanaşmaq

to escape with the skin of one's teeth - zorla canını qurtarmaq

as dead as a door nail - həyat əlaməti olmamaq və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi idiomlar əsasən bizə elə gəlir ki, 3 əsas sadə yollarla yaranıb.

1) Adi, təbii hadisələrin axarında yaranmış metaforik ifadələr. Məsələn,

much water has flowed under the bridges - körpünün altından çox su axıb -

Burada çox papaqlar boş qalıb və s.

to fish in troubled waters - Bulanıq suda su tutmaq.

Bu qəbildən olan frazeoloji birləşmələri (idiomları) digər dilə asanlıqla çevirmək olar.

2) Spesifik tanınmış məhdud yerləşdirilmiş predmetə xitabən yaranmış metaforik idiomlar. Məsələn,

to sit above the salt - stolun yuxarı başında oturmaq

to accept the Children Hundreds - deputat səlahiyyətini üzərindən götürmək.

City of brotherly love - Filadelfiya və s.

3. İfadəni bir sahədə işlətməkdən digər sahəyə çevirmək. Məsələn,

acid test - ciddi sınaq (kimyadan)

dyed in grain or in the wool (inamlı)

to chuck or throw up the sponge - özünü məğlub edilmiş kimi etiraf etmək (boksda).

A.İ.Smirnitski də frazeoloji vahidin əsas xüsusiyyəti olan sabitlik məsələsini, idiomatikliyini, mahiyyətini və bunların sadəcə olaraq dildə təkrar edilən ənənəvi birləşmələrdən Fərqini tam genişliyi ilə işıqlandırmamışdır. Bütün bu cəhətləri fikrimizcə, N.N.Amosova [11, s.203] daha dolğun şəkildə şərh etmişdir. O, ingilis dili materialı əsasında frazeologiya və kontekst məsələsini də geniş şəkildə işıqlandırmışdır ki, bu da dilin frazeoloji vahidlərinin müəyyənləşdirilməsində, onların təsnifində əsas meyarlardan biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Frazeoloji vahid dilin inkişaf tarixinin hazırkı mərhələsində söz birləşmələrinin tam və qəti kombinasiyasıdır; bunlar nitqdə hazır şəkildə işlədilir: ən azı müəyyən ardıcılıqla gələn lekski səviyyədə olan iki sözün qəti müəyyənləşmiş birləşməsindən ibarətdir: qrammatik cəhətdən söz birləşməsi və ya cümlə modeli əsasında dildə mövcud olmuş və mövcud olan qaydalara əsasən formalaşmışdır.

İngilis dilinin frazeologiyası özünün frazeoloji fondunu tədqiq edir. Frazeologiyanın məqsədi konkret faktlar əsasında müasir ingilis dilinin frazeologiyasının xarakteristikasını hərtərəfli şəkildə öyrənib nəsilərə çatdırmaqdır. Fikrimizcə, frazeologiyayı bilmədən dilin yaxşı mənimsənilməsi mümkün deyildir. Əgər dili öyrənən hər bir şəxsin az da olsa frazeologiya haqqında məlumatı varsa, bu ona öyrəndiyi xarici dildə yazılmış bədii əsərlərin, məqalələrin və s. oxunmasında və başa düşülməsində şübhəsiz misilsiz köməklik edə bilər. Frazeologiya leksikologiyanın ən rəngarəng sahələrindən biridir və ən əvvəl ona görə ki, o öz mənbəyini əsasən danışiq dilindən götürür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dilində frazeoloji birləşmələr bir çox rus dilçiləri tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bunlardan A.V.Kuninin, N.N.Amosovanın, A.İ.Smirnitskinin, V.V.Vinoqradovun əsərlərinin bu məsələyə dair xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamışıq.

İ.V.Arnold və N.Rayevskayanın tərtib etdikləri frazeoloji birləşmələrin bölgüsü də yuxarıdakı bölgülər kimi mahiyyət etibarı ilə eyni olsalar da formal cəhətdən və ifadə etmək cəhətdən ən azı müxtəlif cür adlandırılır. Müxtəlif əsərlərdə bir proble-

min “*set expression*”, “*phraseological unit*”, “*idiom*” kimi verilməsinə rast gəlmək olar. Əlbəttə, bunların hamısı formal səciyyə daşıyır. Yəni müxtəlif dilçilərin eyni məsələyə hansı nöqteyi-nəzərdən yanaşması müxtəlif prinsiplər üzərində qurulur. İngilis və Amerika elmi ədəbiyyatlarında əsasən “*idiom*”, rus ədəbiyyatında isə “*set expression*” və ya “*phraseological unit*” terminləri işlədilir. Bu məsələ hətta Smitrnitski tərəfindən “*word equivalents*” kimi də adlandırılmışdır.

Danışq prosesində bir deyil, bir neçə sözdən ibarət olan, yalnız bütöv halda müəyyən bir funksiyanı yerinə yetirən ifadələr işlədilir. Onların hamısı öz funksiyalarına, mənalarına və işlənmə üslublarına görə bir-birindən fərqlənirlər.

Yalnız “*to milk capital*” - bədxərclik etmək, “*ball like game*” - qartal baxışlı kimi ifadələr deyil, həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən sözlər və ifadələr buna daxil edilə bilər. Məsələn, siyasi sahədə tez-tez işlədilən “*round table*” (dəyirmi stol), “*summit meeting*” (zirvə toplantısı) kimi söz birləşmələri də buna aiddir.

Lakin frazeoloji birləşmələr əsasən xalq danışq dilində öz tamlığını tapan iki və daha artıq sözdən ibarət ifadələrdir. Frazeoloji birləşmələr sərbəst söz birləşmələrinə qarşı qoyulur. Sərbəst söz birləşmələrində dil ünsürləri əsasən sözlərin qrammatik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olur. Sərbəst söz birləşmələrində hər hansı bir müdaxiləyə yol verilir. Əlbəttə ki, frazeoloji birləşmələrdən fərqli olaraq. Sərbəst söz birləşmələrində hər bir element öz mənə müstəqilliyini qoruyub saxlayır. Frazeoloji birləşmə və sərbəst söz birləşməsinə iki prinsip üzrə fərqləndirmək olar: semantik və struktur prinsipləri üzrə. Aşağıdakı ifadələri müqayisə edək:

I'm told they're inviting more American professors to this University. Isn't it rather carrying coals to Newcastle?

Frazeoloji birləşmə kimi işlənilir - mənası hər hansı bir şeyi ehtiyacı olmayan yerə daşımaq, aparmaq, lazım olmayan işi görmək və s.

“The cargo ship is carrying coal to Liverpool” - Bu sərbəst sözbirləşməsində hər iki söz öz mənalarında, yəni “*carry*” (daşımaq), “*coal*” (kömür) kimi işlənilir. Göründüyü kimi birinci cümlədə işlədilən birləşmənin mənası yenidir onu təşkil edən tərkib hissəsi heç də öz mənalarında işlədilməmişdir.

Bir çox alimlər frazeoloji birləşmələri sərbəst söz birləşmələrindən fərqləndirmək üçün semantik prinsipi əsas götürürlər. Öz əhəmiyyətli və fundamental fikirləri və tədqiqatları ilə ingilis dilinin frazeologiyası sahəsində böyük işlər görmüş görkəmli rus dilçisi, frazeoloqu A.V.Kuninin frazeologiyaya verdiyi tərifdən bunu görmək olar [19, s.342].

Frazeoloji birləşmə (tam) özünün birbaşa və yaxud qismən (dolayı yolla) müəyyən mənaya malik olması ilə səciyyələndirilən sabit (dəyişməz) söz qrupudur.

Struktur prinsipdə bu iki qrup sözlərin ayırd edilməsində böyük rol oynayır. Frazeoloji birləşmələrdə struktur prinsip öz ifadəsində külli miqdarda məhdudiyyətlər tapır. Hər şeydən əvvəl, burada əvəzetmə məhdudiyyətini qeyd etmək lazımdır. Qaydaya əsasən frazeoloji birləşmədəki hər hansı bir komponent başqa heç bir sözlə əvəzlənə bilməz. Əks təqdirdə ifadə öz emosionallığını və yaxud mənasını itirə bilər.

Yuxarıda misal gətirdiyimiz cümlə nümunəsindən ifadəyə bir daha qayıdaq: “*to carry coals to Manchester*” frazeoloji birləşmə kimi işlənə bilməz. Eyni zamanda sərbəst söz birləşmələrində belə əvəzetmələr heç bir təhlükəyə və ciddi nəticələrə gətirib çıxartmır.

The cargo ship is carrying coal to Liverpool cümləsini *The cargo ships are carrying coal to Glasgow, Edinburgh* və ya *The cargo (vessel) transports coal to Liverpool, Edinburgh* kimi işlətmək olar.

İkinci məhdudiyyət hər hansı əlavə komponentlərin frazeoloji birləşmələrə daxil edilməsidir. Sərbəst söz birləşmələrində bu cür əlavələr ifadələrin ümumi mənasına ciddi təsir göstərmədən edilə bilər. Məsələn,

This big ship is carrying a large of coal to the port of Liverpool.

Ancaq “*to carry coals to Newcastle*” ifadəsində heç bir əlavə komponent təklif edilə bilməz.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu məhdudiyyətlərə tam və mütləq şəkildə riayət edilmir. Əsasən nəsr əsərlərində stilistik məqsədlərlə əlaqədar frazeoloji birləşmələr üzərində çoxlu dəyişikliklər edilir.

Məsələn, *to built a castle in the air* ifadəsini aşağıdakı cümlə nümunəsindəki kimi bədii ədəbiyyatda müəllif işlətmişdir.

“While dressing for dinner, she built for herself a most magnificent castle in the air of which she was the mistress...” (Thackery).

Üçüncü növ məhdudiyyət qrammatik dəyişməlik, sabitlikdir. Məsələn, *“to find fault”* ifadəsini çox vaxt aşağıdakı kimi işlədirlər. *The teacher always found faults with the boys.* Buna bənzər səhv *from head to foot* - ifadəsində də öz əksini tapır. Yəni onu da *From head to feet he was well dressed* və s. Bu misalla aid nümunələrin sayını çoxaltmaq da olardı, lakin bu “Magistr işi”ndə bizim əsas məqsədimiz bədii ədəbiyyat nümunələrində frazeoloji birləşmələrin növündən və tipindən asılı olmayaraq işlədilməsini tədqiq etməkdir. Ona görə də növbəti fəslə biz faktik materiala həsr edərək həmin ifadələrin işlədilmə xüsusiyyətlərini şərh etməyə çalışacağıq.

Dilçilik ədəbiyyatlarından bəllidir ki, frazeoloji birləşmələrin sistemləşməsinə və təsnifinə ilk dəfə olaraq görkəmli İsveç dilçisi Şarl Balli özünün “Fransız dilinin stilistikası” kitabında müraciət etmişdir.

Vaxtilə F.de Sössür dildəki sabit ifadələr sərbəst söz birləşmələrindən bəhs edərkən öz fikrini belə ifadə etmişdir: *“Biz külli miqdarda ifadələrə rast gəlirik ki, bunları dilə aid etmək lazımdır. Bunlar dildə elə hazır nitq parçalarıdır ki, onları dəyişmək mümkün deyildir. Bunların ənənəyə görə daşdığı məna, komponentlərinin bütövlükdəki mənasından və sintaktik quruluşundan asılıdır. Belə ifadələr düzəldilmir, bunlardan dildə hazır şəkildə istifadə edirik”.*

Qeyd etməliyik ki, dilçilik ədəbiyyatında frazeologiyanın tədqiqat obyektindən bəhs edən müəllifləri iki qrupa bölürlər:

1) ümumiyyətlə, hər hansı bir dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edənlər;

2) dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısı deyil, onlardan nitq və dil vahidlərinə ekvivalent olub, komponentləri məna və quruluşca parçalanmayan qismini frazeologiya adlandıranlar.

Təbii olaraq bunlardan birincisi “geniş mənada frazeologiya”, ikincisi “dar mənada frazeologiya” adlandırılır.

Frazeologiya frazeoloji birləşmələr haqqında elmdir, daha doğrusu mürəkkəb semantikaya malik olan söz birləşmələrindən ibarət olan dilçilik sahəsidir. Biz bilirik

ki, söz o zaman ünsiyyət vasitəsi olur ki, söz birləşməsi yaradır və fikir ifadə edir. Dilçilik ədəbiyyatında söz birləşmələri ənənəvi olaraq iki qrupa bölünür: a) sərbəst söz birləşmələri; b) frazeoloji (sabit) birləşmələr.

Sözsüz bilirik ki, sərbəst söz birləşmələrində verilmiş sözlər dilin fonetik və qrammatik qaydalarına uyğun olaraq birləşir. Sərbəst söz birləşmələrində sözlər özlərinin müstəqil mənasını saxlaya bilər. Bütöv söz birləşməsinin mənası onun komponentlərinin mənası olaraq başa düşülür. Sərbəst söz birləşmələrində komponentlər və ya komponent başqası ilə əvəz oluna bilər. Sərbəst söz birləşmələrində sintaktik qaydalar heç zaman pozula bilmir.

Dildəki söz birləşmələrinin xarakteri müxtəlif olur. Frazeoloji birləşmələrdə komponentlər ilkin mənalardan ya tamamilə və yaxud qismən uzaqlaşmış olurlar. Bu o deməkdir ki, komponentlər lüğəvi mənalarını itirir, bir çox hallarda ya məna köçürülür və yaxud məcazi mənada işlədilir. Əlbəttə, bu hallar frazeoloji birləşmənin işlənmə yeri və xüsusiyyətlərindən birbaşa asılıdır. Frazeoloji vahidlərin semantikasında komponentlərin lüğəvi mənalarının iki cür dəyişməsi baş verir:

- 1) tam dəyişmə;
- 2) qismən dəyişmə.

Frazeoloji vahidin bütün komponentlərinin lüğəvi mənalarının semantik dəyişməsi tam dəyişmə adlanır. Bir və ya bir neçə komponentin lüğəvi mənalarının semantik dəyişməsi isə qismən dəyişmə adlanır. Təbii olaraq frazeologiyanın yaranmasında insan faktoru (amili) çox böyük rol oynayır. Belə ki, frazeoloji ifadələrin yaranması insanla bağlıdır, onun müxtəlif sahələrdə olan fəaliyyəti nəticəsində yaradılır.

Frazeologizmlər dilin yüksək informasiya vahidləridir, onlar nə dildə “gözəlləşmə” nə də “artıqlıq” hesab edilə bilməz. İngilis dilinin frazeologiyası çox zəngindir və onun çoxəsrlik tarixi vardır.

Frazeologiya son dərəcə mürəkkəb bir sahədir və bu sahənin öyrənilməsinin xüsusi metodu lazımdır və həmçinin bunu öyrənmək üçün bir sıra digər sahələrin məlumatlarından istifadə olunmalıdır (ən azı leksikologiya, qrammatika, üslubiyyat, məntiq və s.).

Frazeologiyanın məqsədi frazeoloji vahidlərin (frazemlərin) dildə mövqeyini müəyyənləşdirmək, onların müvafiq prinsiplərə əsasən təsnifini vermək, üslubi xüsusiyyətlərini araşdırmaq, əmələ gəlmə, inkişaf etmə yollarını aşkar etməkdən ibarətdir.

Biz bir qədər öncə frazeoloji birləşmələrin (vahidlərin) yaranması və istifadəsinin insan faktorunu vurğulamışdıq. Məsələyə bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşaraq T.Drayzerin frazeoloji vahidlərdən necə istifadə etməsi və onların semantik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirməyi bu yazımızda qarşımıza məqsəd qoymuşuq. İlk növbədə onu qeyd etmək istərdik ki, biz burada əsasən insan şəxsiyyətinə, insanın intellektinə, biliyinə, əqli, hissinə, insanlar arasındakı əlaqə, uğurlar, insan və zamanla bağlı bəzi frazeoloji vahidlərin kontekst daxilində işlədilməsini nəzərdən keçirəcəyik.

“I’m a man of my word”, declared Mr. Gilgan emphatically, getting up. “I never threw a man or a bet in my life. Look at my record in the eighteenth. Did you ever hear any one say that I had?” [40, p.20]

Mən sözümün ağasıyam (sahibiyəm) Mr. Gilqan qalxaraq emfatik tərzdə bəyan etdi. Mən heç zaman həyatımda kimsəni atmamışam və yaxud mərcə qoymamışam. Mənim 18 yaşımdan fəaliyyətimə nəzər yetir. Heç eşitmişəmmi bir adam desin ki mən?..

Bu kontekstdə işlədilmiş *“a man of one’s word”-one who keeps his promises – sözünün üstündə duran, sözünə sahib olan anlamında* işlədilib. Göründüyü kimi ifadənin tərkibində *“word”* işlənməyinə baxmayaraq frazeoloji vahid tərkibində müəllif onu tamamilə başqa semantik çalarlıqda işlədib.

Aileen conscious of things being done for Rita, of sympathy being extended to her, tried to get up, to scream again; but she couldn’t: her lord and master held her in an ugly hold [40, p.22]

Bu kontekstdə müəllif altından xətt çəkdiyimiz *“lord and master”* frazeoloji vahidini *a person who rules others or has control, authority, or power: ruler, master – sahib, başçı həyat yoldaşı – başqa sözlə başqalarını idarə edən və yaxud başqasının üzərində nəzarəti, səlahiyyəti olan, idarə edən* sırf Azərbaycan dilində qadının dili ilə deyilmiş *evin kişisi, çörək qazananı, evin, ailənin başçısı*, halbuki həmin sözlərin heç birinin lüğəvi izahında bu semantik çalarlıq yoxdur, ancaq kon-

tekst daxilində həmin frazeoloji vahid idiomlaşaraq həmin semantik çalarlığı ifadə edib, əlbəttə, burada müəllifin özünün də məsələyə yanaşması unudulmamalıdır.

He would stay out and knock around as a man who was independent – not broke – well night. He bought a cigar, and went outside on the corner where other individuals were lounging-brokers, racing people thespians – his own flesh and blood. [41, p.32]

Bu kontekstdə işlədilmiş altından xətt çəkdiyimiz *“his own flesh and blood”* – *yaxın qohumlar, ruha görə yaxın olan adamlar* semantik çalarlığında işlədilib. Burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, yiyəlik əvəzliliklə birləşərək ifadə yaradan *flesh* və *blood* sözləri insana aid olan bir şeydir və hesab edirik bu nöqtəyi-nəzərdən burada məna köçürülməsi uğurla baş verib və müəllif fikri daha canlı və diqqət çəkən etmək üçün bu frazeoloji vahiddən istifadə edib, əlbəttə, müəllif sadəcə onun qohumları, daxili aləminə görə ona yaxın olan adam kimi də işlədə bilərdi, lakin o zaman o nəzərdə tutduğu fikri lazımi səviyyədə hesab edirik oxucuya çatdırma bilməzdi. Burada həm qismən məna köçürülməsi vardır, həm də metaforlaşaraq idiomlaşma da mövcuddur, çünki orada müəyyən mənada abstraktlaşma da vardır, axı *flesh* və *blood* sözlərinin insan bədənində yaxınlığı hər hansı bir qohumluq əlaqəsini ifadə edən sözlərlə əvəzləmək mümkün deyildir, çünki orada olan semantik yük, semantik çalarlıq digərlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir.

Man thought thereafter somewhat more accurately of national and civic things. What was anarchism? What socialism? What rights had the rank and file anyhow, in economic and governmental development? [40, p.34]

Adam bu hadisədən sonra daha da dəqiq milli və mülki məsələlər barədə düşünürdü. Anarxizm nə deməkdir? Sosializm nə deməkdir? İqtisadi və dövləti inkişafda sadə adamlar, kütlələr hər bir halda hansı hüquqlara malik idilər?

Biz burada bütöv parçanın tərcüməsini verdik, ancaq altından xətt çəkdiyimiz *rank and file* frazeoloji vahidi – *soldiers who are not officers; ordinary people without any special position; the masses – siravi əsgərlər; sadə adamlar, kütlə* mənasında işlədilib. Bir məqamı xüsusi vurğulamaq istərdik ki, yalnız kontekstin köməyi ilə biz həmin frazeoloji vahidin (idiomun) semantik çalarlığını anlaya bilirik.

Təbii olaraq həmin parçanın əvvəli və sonrasınan xəbər olmasa hətta onda da müəllifin demək istədiyini anlamaq mümkün olmazdı.

Though there was there and there a man of sense – such as Terrance Mulgannon, the general super – intendent: Edwin Koffrath, a director; William Johnson, the constructing engineer of the company – yet such other men as Onians C.Skinner, the president, and Walter Parker, the vice-president, were reactionaries of an elderly character, conservative, meditative, stingy, and, worst of all, fearful or without courage for great adventure. [40, p.34]

Frazeologizmlərin strukturundan (yəni semantik strukturundan) bəhs edənlərdən biri də L.P.Smitdir. Ancaq qeyd etməliyik ki, frazeologizmlərin semantik strukturunun aydınlaşdırılması birbaşa orada qeyd olunmur, çünki onun üçün sabit söz birləşməsi onun tərəfindən “idiomlar” adlandırılır və ən yaxşı halda onun üçün bu qəbildən olan sabit söz birləşmələri sadəcə “söz anomaliyası”, “qrammatik və yaxud məntiqi qanunların pozulması” kimi dəyərləndirilir.

Məsələyə qeyd etdiyimiz nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda yuxarıda gətirdiyimiz parçadakı altından xətt çəkdiyimiz *a man of sense-one who has power of judging and practical wisdom – sağlam düşünən, sağlam düşüncəli adam* semantik çalarlığını ifadə edib. Əlbəttə, burada ifadənin belə semantik çalarlığı heç də təsadüfi deyildir. Mənanın tam və yaxud qismən köçürülməsi tamamilə məntiqlidir və müəllif kontekstdən asılı olaraq həmin ifadələri işlədərkən bunların hamısını nəzərə alır.

Daha başqa bir kontekst daxilində işlədilmiş frazeoloji vahidi (idionu) nəzərdən keçirək.

You needn't say any more at any time. I decided the day I saw you walking into that vestibule that you were an exceptional man; now I know it. You needn't apologize to me. I haven't lived in this world fifty years and more without having my eye-teeth cut. [40, p.36]

Sən hər hansı vaxt daha nəşə demək istəmədin. Mən belə qərara aldım ki, (düşündümki) sən vestibüldə var-gəl edən zaman səni müstəsna adam kimi görmüşəm, indi mən onu bilirəm. Hətta məndən üzr istəməyi də lazım bilmədin. Mən bu dünyada yaşadığım əlli ili həyat təcrübəsi qazanmaq üçün əbəs yerə yaşamışam.

Biz parçanı bütöv tərcümə etdik və altından xətt çəkdiyimiz *have one's eye-teeth cut* – *həyat təcrübəsi qazanmaq, sağlam düşüncə əldə etmək* semantik çalarlığını ifadə edib.

Among the friends of these two at this time was a certain Polk Lynde, an interesting society figure, whose father owned an immense reaper works, and whose time was spent in idling, racing, gambling, socializing – anything, in short that it came into his head to do. [40, p.40]

Altından xətt çəkdiyimiz *come into one's head-come into one's mind* – *ağına gəlmək, beyninə batmaq* kimi semantik çalarlığı ifadə edib. Burada bir məsələni qeyd etməyimiz daha doğru olardı. Kontekst daxilində müəllif bir neçə hərəkəti sadalayır və sonda *in short* - *uzun sözün kəsəsi* ilə yekunlaşdıraraq “*ağıma gəldi ki*” fikrini ifadə edir, əslində burada “*head*” sözündə mənə köçürülüb burada müəllif “*to come into mind*” – işlətsəydi heç də nəzərdə tutulan fikri lazımi səviyyədə oxucuya çatdırı bilməzdi. Burada həm motivləşmə vardır, həm də metaforlaşma.

Someone has invented a car, as I understand it, that's going to run by electricity, and here we are running cars-barns, I call them – with straw in them. Good Lord, I should think it was about time that some of us took a tumble to ourselves. [40, p.43]

Bu kontekstdə işlədilmiş altından xətt çəkdiyimiz “*take a tumble*”-*grasp, realize (an idea)* – *anlamaq, tutmaq (mənanı)*, semantik çalarlığını ifadə etmişdir. Əslində komponentlər hesab edirik burada tamamilə mənalarını ifadə etməyiblər, ancaq bir məqam vardır ki, əgər müəllif birbaşa *grasp* və yaxud *realize* sözlərini işlətsəydi, təbii olaraq orada semantika və ifadəlilik baxımından fikir lazımi şəkildə çatdırıla bilməzdi.

“I've expected it all along. You needn't worry about me. I know all about this. I've seen which way the wind is blowing, and I know how to trim my sails”. [40, p.49].

Mən həmişə buna bənzər bir şey gözləyirdim. Nahaqdan siz mənə görə narahat olursunuz. Bütün bunlar mənim üçün heç də təzə deyildir. Mən bilirəm külək haradan əsir və yelkəni necə qaldırmaq lazımdır onu bilirəm.

Nümunə gətirdiyimiz parçada “*see how (which) way the wind was blowing*”- *what people are thinking, what is likely to happen* – *məsələlər necədir, külək hansı istiqamətdən əsir* semantik çalarlığını ifadə edib. Tərcümədən göründüyü kimi frazeoloji vahid birbaşa lüğəvi mənada olduğu kimi *külək haradan əsir* kimi verilməsinə baxmayaraq əslində mənə köçürülüb hadisələrin necə getməsi və həmin şəxsin necə hərəkət etməyi bilməsini göstərir.

Bütün bu qeydlərimizdən belə qənaətə gəlirik ki, frazeoloji vahidlərdə insan faktoru və mənanın köçürülməsi danılmazdır və bunlarsız nə frazeoloji vahidləri nə də idiomları təsəvvür etmək olmaz.

III FƏSİL

FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN İŞLƏDİLMƏSİ VƏ ETİMOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Biz Giriş və fəsil 1-də frazeologiya haqqında, onun müxtəlif dilçilər tərəfindən təsnifatı haqqında deyilmiş fikirlərdən bəhs etdik, həmin birləşmələrin xeyli hissəsinin danışığ dilindən alındığını qeyd etməklə bərabər belə qənaətə gəldik ki, onlar bir çox hallarda bədii ədəbiyyat nümunələrində öz əkslərini tapırlar. Məhz bu baxımdan 2-ci fəsli yuxarıda adı çəkilən kimi nəzərdə tutmuşuq.

Həmin frazeoloji birləşmələr olan cümlələri biz nümunə kimi göstərəcək və onların hansı mənada işlədilməsini şərh etməyə çalışacağıq. Əlbəttə bəzi hallarda bütöv cümlələri lazım gələrsə tərcümə etməyə cəhd edəcəyik. Bütün cümlələri tərcümə etmək bizim məqsədimiz olmadığından onların hamısını deyil, yalnız ifadələrin Azərbaycan dilində qarşılığını izah etməli olacağıq.

If he is so unhappy with her “observed Bernice, thoughtfully, “why doesn’t he leave her?... It is so silly - this cat-and-dog existence. Still I suppose she values the position he gives her”, she added, “since she isn’t so interesting herself”

Burada altından xətt çəkdiyimiz ifadə əslində cat-and-dog life- *be always quarrelling* - həmişə mübahisə etməkdir. Müəllif “*life*” sözünü “*existence*” ilə əvəz edərək yeni mənə çalarlığı yaratmışdır və onların mövcudluğunun qalmaqal olmasına işarə etmişdir.

I see how it is. But I think you and everybody else make too much ado about these things. You think everything that could happen, but it doesn’t’ all happen that way.

Bu parçada işlədilmiş “*much ado about these things*” ifadəsi frazeoloji birləşmə kimi much ado about nothing - *fuss about a trifle* mənasındadır və müəllif burada dəyişiklik edərək “*nothing*” - “*these things*” ilə əvəzləmişdir. Bu frazeoloji birləşmənin sinonimi də mövcuddur “*the devil rides on a fiddlestick*” - həmin frazeoloji birləşmənin mənası heç nədən çaxnaşma, vəlvələ salmaqdır.

The execution of this arrangement which took place on the same day... so thrilled Tollifer that he felt as though he were walking on air.

Altından xətt çəkilməmiş frazeoloji birləşmə “*treat (walk) on air*” - *be light - hearted or exalted: be very happy* Azərbaycan dilində təxminən sevincindən uçmaq, ayağı yerə dəyməmək mənasını verir.

If she could make her family happy, if she could give Vesta a good education if she could conceal the true nature of this older story and keep Vesta in the background - perhaps, perhaps - well, rich men had married poor girls before this, and Lester was very kind, he certainly liked her.

Əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, bəzən bir cümlədə frazeoloji birləşmənin mənasının açılması mümkün olmur və ona görə də bütöv abzasın mənasından həmin ifadəni anlamaq olur. Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə *keep (remain, stand or stay) in the back ground - where one will not be noticed* - kölgədə qalmaq, özünü kölgədə saxlamaq normasında işlədilmişdir.

Başqa əsərində müəllif həmin ifadəni bir qədər fərqli işlətməmişdir və daha bir çalarlığı həmin ifadəyə verə bilmişdir.

Aileen never knew that there was an additional figure in the background.

Həmin frazeoloji birləşmə *in the background - where one will not noticed* - arxa plana keçmək, arxa planda olmaq mənasında işlədilmişdir.

When he was near she felt quite the great lady, suited to any realm. When she was alone her courage, great as it was, often trembled in the balance. Her dangerous past as never quite out of her wind.

Frazeoloji birləşmə “*hang (be, swing or tremble) in the balance*” - *be in an undecided condition; remain undecided* - Azərbaycan dilində - nügüman olmaq, tükdən asılı olmaq, qərara gələ bilməmək vəziyyətində olmaq və sairə mənasında işlədilə bilər. Müəllif həmin frazeoloji birləşməni özünün başqa bir əsərində də işlətməmişdir. Həmin parçanı da nümunə kimi şərh etsək heç də pis olmazdı.

That evening, after dinner, he talked to Berenice about his plans. He would need to entertain a number of people, and it would look better if his wife were there, Besides, at this point, they would have to be especially careful to keep her in a good mood, just when everything was hanging in the balance.

Bu parçada müəllif xanımı yaxşı əhval-ruhiyyədə saxlamağı qeyd etməklə, həmçinin bütün bunların *tükdən asılı* olmadığını vurğulamışdır və bu halda həmin frazeoloji birləşməyə *hang by a hair* birləşməsi sinonim ola bilər.

In addition, Ms.Kenty, through the aldermen, who were at his beck and call on the North Side, was beginning to stir up a additional murmurs and complains in order to discredit the present management.

(be) at somebody beck and call - obedient to the (wishes of - hər bir işə tələsik başlaya bilmək, arzuları yerinə yetirmək üçün çox itaətkar olmaq mənasında işlədilib.

Evidently being called to a newspaper by telegram was not to be interpreted as auguring that one was to lie on a bed of roses.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmənin “*A bed of roses*” - *a delightful resting place, a pleasant and easy post or condition* - rahat yer (istirahət üçün) mənasında işlədilmişdir.

Həmin frazeoloji birləşməni müəllif özünün başqa bir əsərində də istifadə edib əlavə bir semantik çalarlıq yaratmışdır.

...Are you going to give me a fighting chance? There's going to be another election in two years. Politics isn't a bed of roses that stays made just because you make it once. These feillows that you have got in with are a crowd of silk stockings.

Burada müəllif qeyd etdiyimiz kimi həmin frazeoloji sözbirləşməsinə daha lakonik bir çalarlıq vermişdir. Onun mənası Azərbaycan dilində təxminən rahat yorğan döşəkdə yatmaq, yağ içində böyrək kimi yaşamaq kimi başa düşülə bilər. Həmçinin həmin anlamda onun antonimi *a bed of thorns* - qalmaqallı həyat, kəşməkəşli həyat, narahat həyat mənasında ola bilər.

She knew, in spite of herself that she wanted him to do so. Yet she felt that she must not yield, she must go on leading her straitened, humdrum life. This was her punishments for having made a mistake. She had made her bed, an she must lie on it.

Təbii ki, *make a bed*- yer açmaq/salmaq mənasında işlədilib. Lakin bu kontekstdə müəllif həmin ifadəyə daha başqa bir semantik çalarlıq verə bilmişdir və onun mənası - *nə əkərsən onu biçərsən* kimi başa düşülməlidir. Çünki artıq həmin birləşmənin izahını verərkən biz bunun şahidi oluruq.

lie in the bed one has made - bear the consequences of one's own deeds - nə əkərsən onu da biçərsən, quyunu dərin qaz, gen qaz özün düşərsən.

Hurst wood made the best of a bad lot by keeping on his clothes and pushing away dirty covering from his head.

Qeyd etdiyimiz frazeoloji birləşmənin izahına fikir versən görərik ki, bu kontekstdə də müəllif həmin birləşməyə özünəməxsus şəkildə yeni çalarlıq verə bilmişdir.

Make the best of a bad bargain (business or job) - bear adverse circumstances in the best possible way: be as cheerful as one can after doing badly - ən pis halda belə xeyirxahlıq etmək, ən pis şeydə belə yaxşını görmək, yaxşı hərəkət etmək və s.

If you will, we can win hands down. It will be a case of share and share alive on everything - police, gas, water, highways, street-rail ways, everything - or we'll divide beforehand and put it down in black and white.

In black and white - in writing or in print - ağa qara ilə yazmaq mənasında işlədilmişdir. İlk baxışdan burada yazıdan söhbət getmir, ancaq, qeyd etmək lazımdır ki, kontekst bizi vadar edir ki, anlayaq məhz həmin anlamı.

"Have you burned your bridges behind you?" she asked "I'm not sure", he replied gravely. "And I can't say that I'm feeling any too joyous about the matter as a whole".

Qeyd etdiyimiz frazeoloji birləşmə əslində *burn one's boats (or bridges) - destroy or cut oneself off from one's means of escape* - etimoloji cəhətdən bu birləşmə Yuli Sezar dövründə yaranıb və o *burn one's boats with their own's hands* formasındadır. Lakin müəllif burada *"boat"* - komponentini *"bridge"* -ilə əvəz edərək daha bir frazeoloji birləşmə yaratmış və ən yaxşı halda çalarlıq yaratmışdır və imkanlarını məhdudlaşdırmaq, geriye yol olmamaq, barışmağa üz qoymamaq anlamını vermişdir.

Now, what I want to ask you is this, and I'll not mince me words nor beat around the bush. Will you and Tierman come in with me and Edstrom to take over the city and run it during the next two years?

Burada işlədilmiş ifadə *beat about (around) the bush - talk round a subject the essential facts; not come to the point* - məsələnin məğzini qoyub kənarda ikinci-

üçüncü dərəcəli şeylərdən bəhs etmək mənasında işlədilmişdir və “*bush*” sözü burada tamamilə özünün leksik mənasından uzaqlaşmışdır, ancaq onun “ətrafında fırlanmaq”-a görə həmin frazeoloji birləşməyə müəllif həmin kontekstdə mənə çalarlığı vermişdir.

The humdrum conventional world could not brook his daring, his insouciance, his constant desire to call a spade a spade. His general sufficiency was a fount and a mockery to many

Bu frazeoloji birləşmə *call a pikestaff (or call a spade a spade or call things by their proper names)* - *call a thing by its real name, speak plainly and bluntly* - hər şeyi öz adı ilə çağırmaq mənasında işlədilmişdir.

I know how you four gentleman have been gambling in this stock, and your probable losses are, and that it is to save yourselves from further loss that you have decided to make me the scapegoat - you can't do it. You can't make me your cats paw to pull your chestnuts out of the fire and no rubberstamp conference can make any such attempt successful.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə “*pull smb's chestnuts out of the fire* - *sacrifice oneself in order to get someone else out of difficulty* - çətinliyi başqasının əli ilə dəf etmək mənasında işlədilmişdir.

Lord, what a far cry from this man to this woman, I thought.

Cümlədə verilmiş *far cry* - *a great different from* - yerlə göy arası qədər fərq mənasında işlədilmişdir.

Əlbəttə biz yalnız burada cümləni vermişik, bu fərq xarakterə, biliyə, insanlığa və sairəyə aid ola bilər.

...Although these suits eventually did come to nothing yet the charges had been made, and he was now revealed as a shrewd , manipulative factor, with a record that was certainly spectacular.

Bu cümlədə işlədilən *did come to nothing* ifadəsi əslində *come to nothing (or naught)* - *fail, without result* - anlamını verən frazeoloji birləşmənin müəllif tərəfindən emfatikləşdirilmiş yox cavabına gəlmək, uğursuzluğa düçar olmaq mənə çalarlığında işlədilmişdir.

...They haven't any sympathy with you or any one like you, They're willing to be friendly with you now - just long enough to get something out of you and club me to death. But after that how long do you think they will have any use for you - how long?

to death - deadly, extremely (frightened, bored) etc - öluncəyə qədər, ölümçül olana qədər. Müəllif, səndən bir şeyi öyrəninəcə o dünyanı gedib görüb gəlmək olar mənasında işlətmişdir.

Gilgan, even after the first post-election conference with his colleagues, had began to feel that he was between the devil and the deep sea, but he was feeling his way, and not inclined to be in too much of a hurry.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə *"Between the devil and the deep sea (or between hammer and anvil) - between equally unpleasant alternatives: in a perplexing situation* - iki od arasında, odla su arasında mənasını verməklə ingilis dilində olan digər bir frazeoloji birləşmə *"between two fires"* -in yeni bir çalarlıqda işlədilməsindən başqa heç bir şey deyildir. Həmin kontekstdə müəllif özü qəsddən məhz həmin variantı seçib və bizcə uğurlu bir məna çalarlığı yarada bilmişdir.

I may have flirted with them a little, but that is really nothing. I'm not as black as you point me. I'm moving in big matters that are as much for your concern and future as for mine.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə ingilis dilinin frazeoloji sistemində *"the devil is not so black as he is painted - said of a person who is better than he is reputed to be* - məcazi mənada işlədilib şeytan təsvir olunduğu kimi qroxulu deyil, məsələ düşünüldüyü kimi deyil mənasında işlədilib, lakin müəllif burada ifadəni şəxsin özü üzərinə keçirib və o şəxs özünün keyfiyyətlərinin başqalarına bəlli olmayan cəhətlərini oxucuya çatdırmaq üçün bu ifadəni cümlədəki kimi işlətmişdir. Burada müəllif məhz həmin çalarlığın insanın təvəzökarlıqdan kənar olmaq şərtilə özünə aid etməsinə nail ola bilmişdir və ifadənin məcazi deyil, məhz həqiqi mənasına çevirmişdir.

They must be clean and neat about their persons and clothes and show up promptly - on the dot - and in good condition for the work every day on the dot - exactly on time; on the spot - dəqiq vaxtında.

“Look here” exclaimed Kennedy, surveying the rather shabby attendant with a cordial and persuasive eye, “do you want to make some money - five or ten dollars, and without any trouble to you?” The elevator man, whose wages were exactly eight dollars a week, picked up his ears.

Prick up one's ears - become suddenly attentive what is said - qulaqlarını diqqətlə qəfildən şəkləyib qulaq asmaq mənasında işlədilib.

Besides, there was a local organization known as the Citizen Municipal Reform Association which occasionally conducted investigations in connection with public affairs. His defalcation would be sure to come to the ears of this body and a public investigation might well follow. Come to somebody's era(s) - become known to one - Bir kəsin qulağına xəbərin çatması.

In the organization of the Hyde Park Company Cow perwood, because he never cared to put all his eggs in one basket, decided to secure a second lawyer and a second dummy president

Have (or put) all one's eggs in one basket - risk all that one has on a single venture, method etc - hər şeyi unudub risqə egtmək mənasında işlədilib.

Ailen smiled, she was in her elements at last. She was beginning to shine. She was attracting attention.

be to one's element - to be in a position where everything around is congenial: having the same or a similar nature, common interests, etc. - balığın suda olması kimi mənasında işlədilib.

At ten-thirty of this particular evening Cowper wood, sitting alone in the library of his Michigan Avenue house, was brought face to face with the fact that he had lost.

face to face - bring them together so that they confront one another - üzbəüz, təkbətək mənasında faktlarla üz-üzə qalmaq mənasında işlədilib.

We're rich, and we're going to be richer. That will settle it. Now put on a good face and look pleased; there plenty of things to live for in this world besides society. Get up now and dress, and we'll go for a drive and dinner down-town.

put a good face one (something) - *look cheerful in the face of: show courage in facing, make the best of* - gümrah olmaq, öz inamını, dözümlünü göstərmək, cəsarətini nümayiş etdirib yaxşılıq etmək mənasında işlədilib.

In the face of this, Cower wood was not disturbed. He did not believe in either the strength of the masses or their ultimate rights, though he sympathized with the condition of individuals, and did believe that men like himself were sent into the world to better perfect its mechanism and habitable order.

In the face of - *in defiance of, in spite of* - gözünün qabağında mənasında işlədilib.

...As a matter of fact, if George had had any sense Cowperwood wouldn't be where he is to day. But the big feillows wouldn't let Stener alone. They wouldn't let him give Cowerwood any money.

as a matter of fact - *in reality; although you may not know it or may be surprised* - həqiqətən, doğrudan mənasında, faktiki olaraq mənasında işlədilib.

One could easily go too far! But of a European prince should have strayed to Chicago (which he never did) or if an Eastern Social magnate chanced to stay over a train or two, then the topmost of local wealth was prepared to strain itself to the breaking point.

Carry it (go or run) too far - *go beyond the limits of what is considered reasonable* - olduqca uzaqlara getmək, yəni imkanlarından çox-çox kənara çıxmaq mənasında işlədilib. Baxmayaraq həmin ifadə birinci cümlədə işlədilib, sonrakı cümlələri yazmasaydıq heç də həmin anlamı həmin birləşməyə vermək mümkün olmazdı, çünki həmin çalarlığı məhz kontekst həmin frazeoloji birləşməyə verə bilərdi.

"Don't want to go eh?" exclaimed Mason, pausing as he heard this. "It would hurt your pride, would it, to have'en know? Well, then, supposing you just answer some of the things I want to know - and come clean and quick, or off we go - and that without one more moment's delay! Now, will you answer or won't you?"

Hurt somebody's feelings (or pride) - *pain a person (harm, injure) his feelings* - kiminsə hisslərinə toxunmaq, məğrurluğuna sataşmaq və sairə mənasında işlədilib. Bu kontekstdə məhz məğrurluğuna, mənliyinə toxunmaq mənasında işlədilib.

I'll see Greaves and Hens how, probably on Tuesday, and you may be sure that I won't let anything slip through me fingers. How about tomorrow afternoon for that ride over the Charing Cross? I suppose I might to see that and these loop lines at one and the same time.

Slip through (between) somebody's fingers - get away, escape, fall, by being difficult to hold - barmaqlar arasından sürüşüb düşmək mənasında işlədilib. Bu kontekstdə isə cümlə inkarda olduğundan müəllif həmin ifadəyə özünəməxsus "sən əmin ola bilərsən ki, mənim caynağımdan heç nə qurtara bilməz" mənasını verə bilmişdir.

What a fool you are, to be so big a man! Every little snip, if she has pink cheeks and a doll's face, can wind you right around her finger.

Twist (turn) somebody round one's little finger - have him entirely subservient to one's will; be able to handle or manage him with ease; cajole, persuade him artfully - barmağa dolamaq, ələ salmaq mənasında işlədilib.

Rita was not jealous of Harold any more; she had lost faith in his ability as a musician. But she was disappointed that her charms were not sufficient to blind him to all others. That was the fly in the ointment.

There was only one fly in the ointment, so far as some of the politician were concerned, and that was that if Cowperwood were convicted Stener must needs be also. There was no escape in so far as any one could see for the city treasurer.

a (the) fly in the ointment - ifadəsi hər iki əsərdə - flow that reduces or destroys the value or usefulness of the whole - bir boçka bala bir qaşığı qətran atmaqla işləri korlamaq mənasında işlədilib (məcazi mənada).

There are thirty - one wards in Chicago this election, and all but eight them are nominally Democratic. I know most of the men, that are in them now, and some of them are pretty shrewd men, too. This man Dowling in council is nobody's fool, let me tell you that.

nobody's fool - shrew and capable - təsiredici və nəzərdən qaçmayan mənasında işlədilib.

Every dollar that I have is yours to do with as you choose on any basis that you may care to name. I have no future out side of you, none except art. I do not expect you to marry me. Take all that I have. Wipe society under your feet.

Beneath (under) somebody's foot - (or under somebody's thumb) - kiminsə əlləri, barmaqları altında olmaq, kiminsə təsiri altında olmaq mənasında işlədilib.

"If I get out of this safely", he said to himself, this is the end. I am going West, and going into some other line of business".

Bu cümlədə işlədilmiş *"I am going West"* frazeoloji birləşməsi - lüğətdə *"go west (or West)"* kimi - ölmək əcdadının yanına getmək mənasında işlədilib. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk baxışda adama elə gəlir ki, sadəcə qərbə getmək deməkdir, ancaq, onu da vurğulamaq lazımdır ki, dörd cəhət həmişə müəyyən artiklla işlədilir bu birləşmədə *"West"*-dən əvvəl artıqlıq yoxdur. İkinci cəhət ondan ibarətdir ki, cümlə kontekstində *"and going into some other line of business"* məhz məcazi mənada işlədilib və ona görə də biz asanlıqla həmin frazeoloji birləşməni qeyd etdiyimiz çalarlıqda başa düşürük.

"Well, we'll not talk any more about it now, daughter", he said, wearily. "You've been so much to me during all these years that I can scarcely believe anything wrong of ye. I don't want to, God knows.

God knows! - (of future events), yet uncertain - Yalnız bir allaha məlumdur, bəllidir; Bir allah bilir və s. kimi işlədilib. Burada onu qeyd etmək lazımdır ki, ifadəyə həmin anlamı tam vermək üçün bütöv bir abzası biz nümunə gətirmişik, çünki yalnız ifadəni versəydik həmin çarlıq tam mənasında başa düşmək olmazdı.

Addison reached out and took his hand. "But don't resign whatever you do", he said, cautiously. "That would be a confession of weakness, and they don't expect you to. I wouldn't want you to. Stand your ground. This whole thing will blow over. They are jealous, I think".

Stand one's ground - maintain one's position or claim; hold one's own in argument or other wise - öz fikrində qalmaq, öz dediyinin üstündə durmaq mənasında işlədilib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi həmin məna çalarlığını yalnız kontekstdə başa düşmək mümkündür.

“The trouble with this situation. Mr.Cowperwood” he said, affably “is that it has gone so far that it is practically out of my hands. I really have very little to do with it...”

Be (or get) out of hand - get out of control; become unmanageable - nəzarət edilməyən, nəzarətdən çıxmış mənada işlədilib.

They would not ask him to do anything which it was not perfectly legal for him to do, but that he must be complacent and not stand in the way if big municipal perquisites nor bite the hands that fed him.

bite the hand that feeds you - show base ingratitude - pis niyyətlə əvəzini ödəmək, təqribən Azərbaycan dilinə - Sən məni aşla, mən səni daşla qarşılayım; yaxşılıq əvəzinə pislik etmək mənasında işlədilib.

You’ve been searching around for some cheap accusation for months, and now you think you have it. You think you’ll spring something and get the upper hand. Well, I tell you, you can’t. as long as I’m in this house I’m master of it, and you or any one else won’t dictate to me - do you hear?

Bu cümlədə işlədilmiş get the upper hand frazeoloji birləşməsi - get mastery over - kimisə əldə saxlamaq mənasında işlədilib.

And yet he was not in the least annoyed or dismayed. If fact, he was rather ironically amused. For he had the upper hand. He was going to make possible for Stane and his friends what no one else had been able to make possible.

İkinci abzasda həmin frazeoloji birləşmənin yeni bir çalarlıqda və komponentlərindən birinin dəyişdirilməsi yolu ilə müəllif başqa bir əsərində istifadə etmişdir və təxminən eyni mənada.

Besides, since Harold had more money he was becoming gayer, more needles and enthusiastic over women, and Cowperwood deliberately advised her to encourage him in some liaison which, in case exposure should subsequently come to them, would effectually tie his hands.

Burada verilmiş tie one’s hands - restrict; limit the freedom of - qollarını bağlamaq, sərbəstliyini məhdudlaşdırmaq mənasında işlədilib. Əlbəttə “hand” sözü burada məcazi mənada işlədilib.

“You are the sole cause. If you had done I told you to do this would not have happened. No, you wouldn’t do that. She must go out! out!! She has set herself right to go to hell. Let her go. I wash my hands of the whole thing”.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə əslində *“wash one’s hands”* - *disown; refuse to go on with; disclaim further responsibility* - nəyisə davam etməkdən imtina etmək, məsuliyyəti öz üzərindən götürmək mənasında işlədilib. İlk baxışda isə elə başa düşmək olardı ki, onun mənası əllərini yumaqdır. Əlbəttə, haradasa dərin qatlarda əllərin yuyulmasında bu çalarlığı anlamaq da olar. Lakin kontekst bizim qeyd etdiyimiz məna çalarlığını başa düşməkdə köməklik edir.

It’s true the City Hall crowd have never played into my hands very much: but this is a Democratic district, and I’m a Democrat. If it ever got out that I had thrown the party it would be pretty near all day with me.

Play into somebody’s hands - frazeoloji birləşməsə *-act, unknowingly, so as to give advantage to him* - özündənəsilı olmayan, bilmədən başqasının xeyrinə işləmək, başqasının əlinə oynamaq mənasında işlədilib.

Aileen immediately concluded that some scheme he had had to amuse himself had fallen through. Having spoiled her evening, he was coming to make as much hay as possible out of this bit of sunshine.

Bu parçada seçdiyimiz frazeoloji birləşmə *make the hay while the sun shines - make the most of an opportunity* - dəmiri isti-isti döyərlər mənasında işlədilib. İngilis dilinin frazeologiyasında bu anlamı adətən *“beat the iron while it is hot”* verirlər, lakin müəllif məhz bu çalarlığı komponentləri dəyişməklə verə bilmişdir.

Among the friends of these two at this time was a certain Polk Lynde, an interesting society figure, whose father owned an immense reaper works, and whose time was spent in idling, racing, gambling, socializing - anything, in short that it came into his head to do.

Altından xətt frazeoloji birləşmə *enter (or come into) one’s head - come into one’s mind* - ağılına gəlmək mənasında işlədilib.

Lane Cross, the smooth-faced, pasty-soiled artist who had charge, was a rake at heart, ... who, however, escaped detection by a smooth, conventional bearing.

at heart (or in one's heart of hearts) - in one's inmost feelings ürəkdə mənasında işlədilib.

"I hadn't felt you were rude" he observed, lying grandly, his mood toward her changing entirely. "Oh yes I was, and I hope you will forgive me. I sincerely wish you would". "I do with all my heart - the little that there is to forgive.

Heart and soul (with all one's heart or soul) - with all one's energy and devotion - bütün varlığı ilə, ürəkdən bir işi görmək, var qüvvəsini həsr etmək mənasında işlədilib.

"It seems to me", Ivory reflected coolly, "that some something ought to be done about this. Between you and me, Freddie, I never had much time for this Manson of yours, but that's neither here nor there.

Altından xətt çəkilmiş *neither here nor there* frazeoloji birləşməsi bu kontekstdə - *beside the point; irrelevant* – “nə kəndə nə şəhərə” - hüduddan kənarda mənasında işlədilib və *out of place; out of season; beside the mark* kimi birləşmələr onun antonimi ola bilər.

Seats for everybody on Cowperwood's lines, no more straps in the rush hours, three-ant fares for workingmen, morning and evening, free transfers from all of Cowperwood's lines north to west and west to north, twenty per cent of the gross income of his lines to be paid to the city.

Rush hours - *when crowds of people are traveling to or from work in a large town* - pik saati, gediş-gəlişin sıx olduğu vaxt mənasında işlədilib.

A very had recently been in all sorts of corporation work, and knew the ins and outs of the courts - lawyers, judges, politicians - as he knew his revised statues.

Bu parçada işlədilmiş *"to know the ins and outs"* frazeoloji birləşmə - *know the details of procedure, etc.* - bütün giriş çıxışı bilmək mənasında ənənəvi olaraq işlədilməyinə baxmayaraq, müəllif burada onu hakimlərin, vəkillərin, siyasətçilərin bütün işlərini bilir mənasında işlətmişdir.

Plainly, thought Cowperwood. Tollifer might well be left to his own devices. For obviously he was very clever, diplomatic, and versed in all necessary social graces.

Altından xətt çəkilməmiş frazeoloji birləşmə *leave somebody to his own devices - let him do as he wishes, without help or advice* - taleyin ümidinə buraxmaq mənasında işlədilib.

It was not until the incidents relating to Cowperwood and Mrs. Hand had come to light that things financial and otherwise began to darken up. Hand, being greatly hurt in his pride, contemplated only severe reprisal.

And now, if by any chance it should come to light that there was a relative, a cousin of his own years and one who looked and acted like him, even he bridled at the thought.

Eyni frazeoloji birləşməni Drayzer özünün iki əsərində işlədib və hər birində müxtəlif kontekstdə olmasına baxmayaraq *come to like - be discovered or disclosed* üzə çıxmaq, aşkar olmaq, bəlli olmaq mənasında işlədib.

"I'm going to make are more appeal to Stener after you leave here", he said, "I'm going over there with Happer Steger when he comes. If he won't change I'll send out notice to my creditors, and notify the secretary of his exchange. I want you to keep a stiff upper lip, whatever happens. I know you will, though...".

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə *keep a stiff upper lip - maintain one's courage or obstinacy; remain firm in trouble or difficulty* - ruhdan düşməmək, özünü qürurlu saxlamaq mənasında işlədilib.

She began to look upon Hurstwood wholly as a man, and not as a lover or husband. She felt thoroughly bound to him as a wife, and that her lot was cast with his, whatever it might be; but she began to see that he was gloomy and taciturn, not a young, strong, and buoyant man.

Bu parçada işlədilmiş *cast (throw) one's lot with somebody (or throw in one's lot with somebody)* - komponentlərinin mənasından asılı olmayaraq - *become a partner with: associate oneself with and share the fortune of* - taleyini kiminləsə bağlamaq, ömrünü kiminləsə bölüşmək mənasında işlədilib.

At this time it was understood by nearly all - the Simms, Candas, Cottons, and Kingslands - that a great mistake had been made, and that the Cowperwood were beg no means admissible.

by no means - not at all - heç cürə, heç bir halda mənasında işlədilib.

There was no use crying over spilled milk. It was impossible at times for him not to feel intensely in moments of success or failure; but the proper thing to do was to bear up, not to show it, to talk little and go your way with an air not so much of resignation as of self-sufficiency, to whatever was awaiting you.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə əslində ingilis atalar sözü *There no use crying over spilt milk*-in müəllif tərəfindən daha lakonik və bir qədər dəyişdirilmiş mənada işlətdiyi formasıdır və it is *useless feeling sorry about something that has happened and cannot be undone* - ağlamaq çarə deyil, keçənə güzəşt deyərlər, ötən günü geri qaytarmaq olmaz və s. kimi məna çalarlığında işlədilib.

He broke down completely and for days was out of his mind... But for the most part he went through life performed the actions demanded of him, in sheer automatism, his whole being concentrated deep within himself in one long nightmare of despair.

Be out of one's mind (go out of mind or lose one's mind) - mad - ağılı itirmək, huşu başından çıxmaq, ağılsız olmaq kimi mənalarda işlədilib.

I refuse to condemn others for the mote in their eye when there is a beam in my own.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə ingilis dilinin frazeoloji lüğətində *The mote in one's brother's eye - a small fault in another's character* - başqasının gözündə tükü seçmək kimi verilmişdir. Burada müəllif həmin birləşməni əsərin obrazının özü üzərinə tətbiq etmişdir və obraz deyir ki, əgər mən öz gözümdə olan tükü görməyib başqasının gözündə tük axtarmaqdan imtina etməliyəm, başqalarını lənətləməkdən imtina etməliyəm.

A child, a little girl, she hoped - for the always liked little girls and made much of them - would quiet him. If she could only have a little girl now.

make much of (somebody or something) treat as of great importance) - əllərində gəzdirmək, çox iş görmək mənasında işlədilib.

...The managing editor was a cool reprobate of forty masquerading as a gentleman, and using the Inquirer in subtle ways for furthering his personal ends, and that under the General's very nose.

Under the nose of somebody (or under somebody's nose) - directly in front of one; in plain view; in one's presence - burnunun altında, lap yaxşı görünən yerdə mənasında işlədilib.

But did he want to jump in, at this stage of the game, and begin a running fight on his father's old organization? More over, it would be a hard row to hoe. There was the keenest rivalry for business as it was, with the Kane Company very much in the lead.

a hard nut to crack (or a hard row to hoe) - a problem which is very hard to solve or to find the answer to; a person hard to deal with or conciliate - çətin məsələ çətin adam mənasında işlədilir. Əlbəttə burada müəllif həmin frazeoloji birləşməni həlli çətin olan məsələ problem mənasında işlədib.

They're all angry because I managed to step in and to the things that they should have done long before, I came here - and that's the whole story in a nuts hell.

in a nuts hell - *in the fewest possible words; in the smallest possible space* - bir-iki sözlə, kəlmə ilə mənasında işlədilib.

She flushed, trembled, turned pale, in the grip of this strange storm, but drew herself together. It was wonder feel-heaven. Her old life was obviously going to pieces.

Come (or go) to pieces - break up (physically, mentally, or morally) - sınmaq, sıradan çıxmaq, insan haqqında əzilmək (fiziki, mənfi, əqli) - mənada işlədilir. Burada müəllif məhz həmin frazeoloji birləşməni şəxs haqqında işlədib onun mənəvi cəhətdən əzilib məhv olmasına işarə edib.

Miserable food, ill-timed and greedily eaten, had played havoc with bone and muscle. They were all pole, flabby, sunken-eyed, hollow crested, with eyes that glinted and shone and lips that were a sickly red by contrast.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmə lüğətlərində *play old Harry (or play havoc or make havoc) - annoy or tease: cause trouble to* - hər şeyi məhv etmək, alt-üst etmək mənasında işlədilib. Nümunə gətirdiyimiz parçada müəllif həmin frazeoloji birləşməni - bütün planları məhv etmək, hər şeyi tərsinə çevirmək çalarlığında işlədib.

A long, placid, philosophic discussion of all the pros and cons of the situation followed. The governor was tired, distraught but ready to listen in a tolerant way to more argument along a line with which he was already fully familiar.

Pro and con (or pros and cons) for and against - lehinə və əleyhinə mənasında işlədilib.

She pleaded being out of sorts he urged her to pull herself together. "You're making things very difficult for your admirers", he suggested, sweetly.

Pull oneself together - rouse oneself, recover and exert one's energies; recover one's self - command - özünü ələ almaq, ruhlanmaq, özünü ruhlandırmaq mənasında işlədilib.

Mr. McKenty spoke with no suggestion of a brogue. "From one point of view it might be looked upon as bad business, but not entirely...But if you offered to combine with them I see no objection, It's certain to be as good for them in the long run as it is for you. This merely permits you to make a better bargain.

in the long run - ultimately - son nəticədə, son hesabda mənasında işlədilib.

"I wish you wouldn't feel so badly, Aileen", he said with a kind of affectional protest". Aren't you going to try and be happy with me? This is as much for you as for me. You will be able to pay up old scores even better than I will"

*pay off old scores - get even (with someone) for past wrongs, injures - kiminləsə hesabı çürütmək. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, müəllif həmin frazeoloji birləşmədə olan "off"-u "up"-ilə əvəz edərək daha bir çalarlığı ifadə edə bilmişdir və *have a bone to pick with somebody* - sinonimdir.*

There was a political ring in Philadelphia in which the major, certain members of the council, the treasures, the chief police... and others shared. It was a case generally of "you scratch my back and I'll scratch yours" (The Financier).

Scratch my back and I'll scratch yours - helps or flatter one another - əl-əli yuyar, əldə üzü yuyar - zərb məsəli.

Sobering eventually, she wondered what Cowperwood would think of her now if he knew this? Could he ever love her any more? Could he even tolerate her? But

what did he care? It served him right, the dog! She would show him, she would wreck his dream, she would make her own life a scandal, and his too!

It serves him right! - his failure, misfortune, etc; is deserved; he doesn't merit sympathy - ona elə lazımdır, o onu qazanıb, onun elə yolu oradır və s. anlamında işlədilir. Burada müəllif həmin birləşməni “ona haqq oldu, it” kimi işlədib.

Witness than the casual encounter on horse back early one Sunday morning in the painted hills of Wisconsin, of Frank Algernon Cowperwood and Caroline Hand. A jaunty, racing canter, side by side.

Hand in hand (or side by side; shoulder to shoulder) - close together - çiyin-çiyinə, birlikdə mənasında işlədilib.

But there's no use being angry with me now; George for going to Butler as I did, and anyhow you can't afford to be now. We're in this thing together. It's a case of sink or swim for just us two - not any one else - just us - don't you get that?

sink or swim - fail or succeed - uğur və ya uğursuzluq.

Digər əsərində də müəllif həmin birləşməni işlədib.

Other wise, I think I might have resisted her even then. Anyway - we're all in this boat together now, to sink or swim. You look on this adventure over here as hopeless - Ancaq burada bir qədər fərqli çalarlıq da işlədilib.

“You're probably right, De Sofa”, said Cowperwood, smiling genially on his loyal associate. “I'll see Greaves and Hens how probably on Tuesday, and you may be sure that I won't let anything slip through my fingers... I suppose I ought to see that and these loop lines at one and the same time”.

Slip from out of one's hand (s) (or slip through somebody's fingers - get away, escape -barmaqlar arasından sürüşmək mənasında işlədilib.

Jennie went about her work, but the impression persisted; his name ran in her mind. Lester Kahe and he was from Cincinnati. She looked at him now and they on the sly, and feilt, for the first time in her life an interest in a man on his own account.

on the sly - secretly, stealthily - gizli-gizli, oğurluq mənasında işlədilib, əlbəttə baxmaq izləmək sözünün məna çalarlığını qüvvətləndirmək üçün.

Mrs. Carter protested that it was merely nervous reaction but to Berenice it seemed that where there was so much smoke there must be some fire.

Altından xətt çəkdiyimiz frazeoloji birləşmənin ekvivalenti “*(There is) no smoke without fire*”-dir - *there is some foundation in a rumor* - Od olmayan yerdən tüstü çıxmaz - isə onun Azərbaycan dilində qarşılığıdır. Burada da müəllif özünə məxsus tərzdə həmin frazeoloji birləşməni orijinal şəkildə yeni komponentlərlə zənginləşdirərək daha bir formada işlədilməsinə və yeni bir məna çalarlığının yaranmasına şərait yaratmışdır.

NƏTİCƏ

İngilis dilində sabit söz birləşmələrinin (frazeoloji vahidlərin) semantik xüsusiyyətlərini və etimologiyasını kontekst daxilində araşdıraraq aşağıdakı ümumi nəticələrə gələ bildik.

- İlk növbədə qeyd etməliyik ki, digər dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də öz kəmiyyət və keyfiyyətinə görə sabit söz birləşmələrinin (frazeoloji vahidlərin) mütləq əksəriyyətini feili söz birləşmələri, başqa sözlə feili frazeoloji birləşmələr təşkil edir.

- Digər dünya dillərində olduğu kimi ingilis dilinin də söz birləşmələri sabit və yaxud frazeoloji birləşmələri uzun tarixi yol keçmişdir.

- Sərbəst söz birləşmələrinin tarixi inkişaf prosesi nəticəsində sabit söz birləşmələrinə çevrilməsi və onları bir-birindən fərqləndirən ilk mərhələ frazeoloji birləşmələrin yaranmasıdır.

- Sərbəst və sabit söz birləşmələrinin zahirən biri-birindən seçilməsi birləşmənin komponentlərinin semantikasından asılıdır.

- Sərbəst söz birləşmələrində komponentlər öz ilkin mənasını saxlayır və komponentlərdən birini onun sinonimi ilə əvəzlədikdə bütövlükdə birləşmənin semantikasına xələl gəlmir.

- Sabit söz birləşmələrində (frazeoloji vahidlərdə) hətta sinonim sözlərlə komponentlərin birini dəyişdikdə həmin birləşmənin semantikasi dəyişir.

- Sabit söz birləşmələrində (frazeoloji vahidlərdə) bir qayda olaraq məna bir obyektə digərinə köçürülür və metaforlaşır, belə hadisə sərbəst söz birləşməsində olmur.

- Sabit söz birləşmələrinin semantikasını başa düşüb dərk etmək üçün mütləq kontekst, situasiya və koqnisiya vacib şərtədir. Sabit söz birləşmələri metaforik səciyyə daşıyır, çünki bir qayda olaraq onların məna tutumu başqa sözlə semantik sahəsi bütövlükdə götürdükdə əlavə üslubi və emosional çalarlıqla yüklənir, insanın ifadə edə biləcəyi fikri bir növ poetik fiqurlar vasitəsilə ifadə edə bilər.

- Hər bir dildə olduğu kimi ingilis dilində də sabit söz birləşmələr (frazeoloji vahidlər) özündə milli xüsusiyyətləri əks etdirir, çünki dilsiz cəmiyyət, cəmiyyətsiz

dil yoxdur, cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olaraq onun dili də inkişaf edir, dəyişir və eyni zamanda dil sistemində özünəməxsus yeri olan sabit söz birləşmələri də (frazoloji vahidlər də) inkişaf edir və yeni semantik çalarlıqlar əldə edir (ondan istifadə edənlərin istifadə etdiyi kontekst və situasiyadan asılı olaraq).

- Sabit söz birləşmələrinin (frazoloji vahidlərin) semantikasında və obrazlılığında ümumilik, bəşərilik (milliliklə yanaşı) müxtəlif xalqlarda oxşar əşya, obyekt, hadisə və mövcudluqla dolu olması da əks olunur.

- Bir çox hallarda sabit söz birləşmələrində (frazoloji vahidlərdə) variativlik yaranır, lakin bu heç də o demək deyildir ki, variantların semantikasi eyni olur, qətiyyə, variativlik və yaxud variantlar bir çox hallarda həmin birləşmənin yarandığı tarixi şərait, məkanla situasiya ilə əlaqəli olur və eyni zamanda işlənmə yerinə görə onların semantik çalarlığı da fərqli olur.

Əlbəttə, qeyd etməliyik ki, sabit söz birləşmələri yalnız feili frazeoloji birləşmələrdən ibarət deyil və biz də tədqiqatımızda digər nitq hissəsinə aid sabit söz birləşmələrindən də istifadə edərək təhlil aparmışıq.

Sabit söz birləşmələrinin etimologiyasından bəhs edəndə onu da bildirmişik ki, onların yaranması və yaxud kontekstdə işlədilməsi ilə sırf müxtəlif zaman kəsiyində fərqli müəlliflərin əsərlərində rast gəlmək olur və onların heç də semantikasının dəyişmədiyinin şahidi oluruq.

Magistrlik dissertasiyası boyu biz bu qeydlərimizin tam şəkildə olmasını dəfələrlə göstərmişik, yəni situasiyadan asılı olaraq və müəllifin niyyətində asılı olaraq komponentlərdən birini dəyişib kontekstdə işlədib və yeni semantik çalarlıq ifadə edib.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev S.Ə. Dil və qavrayış. Bakı, Yazıçı, 1984, 166 s.
2. Adilov M.L., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı, 1992, 151 s.
3. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, Maarif, 1978, 176 s.
4. Cəfərova L.M. Bədii mətnin struktur-semantik təşkilində sabit söz birləşmələrinin rolu (Avtoref. fil.elm.dok.). Bakı, 2013, 31 s.
5. Hacıyeva Ə.H. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologiyanın əsasları. Bakı, Nurlan, 2002, 276 s.
6. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008, 441 s.
7. Seyidəliyev N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası. Bakı, 2006, 323 s.
8. Seyidov Y. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992, 408 s.
9. Vəliyeva N. Müxtəlif sistemli feili birləşmələrin tipoloji təhlili. Bakı, 2008, 861 s.
10. Yusifov G. Azərbaycan və ingilis dillərində sabit söz birləşmələrinin linqvistik-üslubi xüsusiyyətləri. Bakı, 2004, 213 s.

Rus dilində

11. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963, 206 с.
12. Англо-русский фразеологический словарь. Москва, 1984.
13. Арбеюкова Т. Лексикология английского языка. Москва, 1977, 239 с.
14. Балли Ш. Французская стилистика. Москва, 1961, 394 с.
15. Васильев. Современная лингвистическая семантика. Москва, 1990, 285 с.
16. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. Москва, 1977, 322 с.
17. Головин Б.Н. Введение в языкознание. М., 1977, 309 с.
18. Каменецкайте. Синонимы английской фразеологии. Москва, 1971, 367 с.
19. Кунин А.В. Английская фразеология. Москва, 1970, 342с.

20. Кунин А. Фразеология современного английского языка. Москва, 1972, 287 с.
21. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва, 1986, 333 с.
22. Русско-английские эквиваленты глагольно-именных словосочетаний. Москва, 1984.
23. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, 1956, 259 с.

İngilis dilində

24. Altenberg B. On the Phraseology of Spoken English. Cambridge, 2000, 328 p.
25. Arnold I. The English word. Moscow, 1986, 295 p.
26. Bloomfield L. Language. New-York, 1973, 566 p.
27. Ginzburg R.S. A Course in Modern English Lexicology. Moscow, 1979, 269 p.
28. Graf V. Phraseology. Oxford, 2001.
29. Nassission N. Phraseological Units in Speech. Oxford, 1984, 321 p.
30. Odgen C.K., Richard I. A. The Meaning of Meaning. New-York, 1970, 298 p.
31. Oxford Idioms 2006, 468p.
32. Oxford English etymology 2003, 552p.
33. Rayevskaya N. English Lexicology. K., 1957, 167 p.
34. Suit Q. Selected English Colocations. W., 1982, 271 p.
35. Sweet H. New English Grammar. Oxford, 1930, 499 p.
36. Tenyer M. The Theory of Valency. Oxford, 2001, 426 p.
37. Ullman St. The Principles of Semantics. Oxford, 1957, 346 p.

Bədii ədəbiyyat

38. Aldington R. Death of a Hero. Moscow, 1985, 250 p.
39. Cronin C. The Stars look Down. Boston, 1935, 307 p.
40. Dreiser Th. The Titan. Moscow, 1957, 603 p.
41. Dreiser Th. Sister Carrie. Moscow, 1968, 593 p.
42. Galsworthy J. The Man of Property. Moscow, 1974, 382 p.

43. Galsworthy J. In Chancery. Moscow, 1974, 303 p.
44. Maugham W.S. The Moon and Sixpence. Moscow, 1972, 352 p.
45. Short stories, Moscow, 1981, 510 p.

İxtisarlər

46. DEI – Dictionary of English Idioms.
47. DEP – The Oxford Dictionary of English Proverbs.
48. SPI – Slang, Phrases and Idiom in Colloquial English and their Use.